

تحلیل سازگاری فضای شهر و محیط زیست شهر آرمانی شیعی در تقابل رهیافت های نظری اسلام و غرب

فواد فاضلی* - کارشناس ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات متحده عربی، امارات.

Shiite ideal atmosphere and environment compatibility analysis of theoretical approaches against Islam and the West

Abstract

Despite the fact that since the concept of development in its broadest sense, a fundamental role in the development of its natural resources and the environment, until recent decades of neglect was paying serious attention to it. The economic growth brought the consequences of technological progress

concern for ecological economists and scientists upset. Look especially Shiite Islam and the concept of urban adaptation to the environment and nature can be at odds with the West theoretical approaches is considered essential in the planning of urban spaces. However, in this paper, the concept of an ideal space Shiite and environmental compatibility of Islam and the West is opposed to theoretical approaches

reasoning. Finally, the themes and contrasting examples of

ideal place for nature and the environment in the Shiite cities were explained as a model that can interact with the city's comprehensive and considered urban environment.

Keywords: Shiite city, the environment, consistent access to space, nature and Islam.

چکیده

به‌رغم این‌که از ابتدای طرح مفهوم توسعه به معنای عام آن، منابع طبیعی و زیست‌محیطی نقش اساسی در شکل‌گیری آن داشت، تا دهه‌های اخیر از توجه جدی به آن غفلت شده بود. رشد فزاینده اقتصادی که ارمغان پیشرفت فن‌آوری بود، پیامدهایی در عرصه محیط زیست و منابع طبیعی داشت که به‌تدریج باعث نگرانی اقتصاددانان و دانشمندان اکولوژی به‌طور خاص و بیشتر ارباب معرفت به‌طور عام شد. در حالی که نگاه دین‌مبین اسلام و خاصه شیعه به مفهوم سازگاری فضاهای شهری با محیط زیست و طبیعت به‌عنوان یک رهیافت جامع برای گذشته، حال، و آینده بشر می‌تواند در تقابل با رهیافتهای نظری غرب، گامی اساسی در برنامه‌ریزی ساختار فضاهای شهری بشمار رود. در هر حال، در این مقاله به مفهوم سازگاری فضای شهر آرمانی شیعی و محیط زیست در تقابل رهیافتهای نظری اسلام و غرب پرداخته می‌شود که از روش توصیفی-تحلیلی و روش استدلال منطقی بهره‌برده است. در پایان نیز به مضامین و مصادیق تقابل رهیافتهای نظری اسلام و غرب اشاره شده و جایگاه طبیعت و محیط زیست در شهرهای آرمانی شیعه مورد تبیین قرار گرفته است که می‌تواند به‌عنوان الگویی جامع و مانع در قبال تعامل شهر و محیط زیست شهری قلمداد گردد.

واژگان کلیدی: شهر شیعی، محیط زیست، سازگارمندی فضایی، طبیعت و اسلام.

نظری اسلام و غرب بشمار رود که ضرورت انجام این تحقیق را تشکیل داده است.

ادبیات و مبانی نظری محیط زیست و تاریخ

بررسی اجمالی سرگذشت انسان نشان می‌دهد که تعامل بشر به عنوان جزئی از طبیعت با محیط پیرامونش، سه مرحله را شامل می‌شود؛ این سه مرحله عبارتند از: «۱. دوران تسلط طبیعت بر انسان، ۲. دوران تسلط انسان بر طبیعت و ۳. دوران تعامل و همگرایی انسان و طبیعت.»

۱. دوره اول دربرگیرنده اینست که در آن بشر کاملاً مقهور طبیعت بوده و قادر نبوده دخل و تصرفی در طبیعت انجام دهد. در این دوره که با پیدایش و آفرینش انسان شروع می‌شود، اگر بشر تصرفی جزئی هم در طبیعت و محیط زیست خود داشته است، ضرری نداشته و طبیعت به راحتی این تصرفات را تحمل، جبران و بازسازی کرده است؛ به طوری که می‌توان گفت، در این دوره، محیط زیست به صورت بکر و دست‌نخورده باقی ماند.

۲. در مقایسه با دوره اول، دوره دوم از زندگی انسان را شاید بتوان دوران غلبه بر تسلط انسان بر محیط زیست دانست. این دوره، عصر ایجاد تمدن‌های صنعتی است. بشر با دستیابی به صنعت ماشینی و به وجود آوردن کارخانه‌های کوچک و بزرگ، رابطه خود را با طبیعت متحول کرد؛ بدین صورت که برای افزایش تولید، منابع بیشتری را مورد بهره‌برداری قرار داد و در نتیجه صدمات بیشتری را به تربیت وارد کرد و در اثر این امر، طبیعت رو به تخریب و نابودی گذاشت. در این دوره، بشر این امکان را یافته که با تصرفات بی‌رویه «تعادل اکولوژیک» طبیعت را بر هم زده و علاوه بر تخریب محیط زیست، آلودگی آن را نیز موجب شود. رفتار و دراین دوره به گونه‌ای بود که فکر می‌کرد مالک زمین است، و ساکن آن؛ لذا پیشرفت خود را، پیروزی به حساب آورد، حتی اگر این پیروزی، تخریب بخش‌هایی از محیط زیست و طبیعت را در پی داشته باشد.

گرچه مدت‌هاست بشر متوجه اهمیت محیط زیست در زندگی خود شده است، اما دهه‌های آخر قرن بیستم را باید زمان اوج طرح مسائل زیست محیطی دانست. امروزه خطر بزرگی که بشر از ناحیه‌ی مشکلات زیست محیطی احساس می‌کند، نه تنها آرامش و امنیت زندگی او را بر هم زده، بلکه موجودیت او را هم در معرض تهدید و خطر قرار داده است. بنابراین، در کنار مشکلاتی که بشر امروز دارد، فاجعه‌ی به هم خوردن تعادل زیست محیطی - اگر نگوئیم مهم‌ترین - یکی از مهم‌ترین مسائل و دغدغه‌های اوست. از این رو به منظور حفظ و حراست از طبیعت و محیط زیست، به تدریج اندیشه‌ی وضع قواعد و مقررات جهانی شکل گرفت و از رهگذر کنفرانس‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تکامل یافت. در این قواعد و مقررات، جلوگیری از آلودگی محیط زیست مورد تأکید قرار گرفت و معیارهای جهانی مشترکی، جهت به نظم درآوردن فعالیت‌های مرتبط با محیط زیست انجام شد. اما اقدامات در مورد محیط زیست، در همین جا متوقف نشد، بلکه با مطرح شدن مسائل مربوط به حقوق بشر - که با انتشار اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ و میثاق‌های بین‌المللی ۱۹۶۶ جایگاهی رفیع در نظام بین‌المللی به خود اختصاص داد - مسأله محیط زیست نیز وارد مرحله تازه‌ای شد، تا اینکه در سال ۱۹۷۲ در اعلامیه استکهلم بین حقوق بشر و محیط زیست رابطه و پیوندی و اساسی برقرار گردید. بعضی از نویسندگان از اینکه بتوان تعریفی جامع و حقوقی از «محیط زیست» ارائه داد، اظهار تردید کرده‌اند؛ زیرا حقوق داخلی ایران و بسیاری از کشورها در خصوص تعریف محیط زیست ساکت هستند و بیشتر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر به کار برده‌اند. از سویی دیگر، دین مبین اسلام و خاصه دیدگاه شیعه به طبیعت و زیست بوم می‌تواند راهگشایی اساسی در راستای سازگاری فضای شهر آرمانی شیعی و محیط زیست در تقابل رهیافت‌های

۳. دوره سوم، عصر آگاهی، تعامل و همزیستی با طبیعت و محیط زیست است. گسترش آلودگی‌های زیست محیطی موجب شد که در برخی از کشورهای پیشرفته و صنعتی و سپس در سطح جهان اقداماتی برای جلوگیری از آلودگی محیط زیست صورت گیرد. بر این اساس دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ را باید دوره‌ی بیداری و آگاهی در زمینه‌ی محیط زیست دانست. در این دوره بشر به علایم تهدیدکننده‌ی حیات پی‌برد و دریافت که برای نابودی حیات و زندگی در کره‌ی زمین، دیگر احتیاجی به برخوردهای نظامی و به‌کارگیری سلاح‌های مخرب غیرمتعارف که آثار تخریبی گسترده دارند، نیست. همین‌طور جنبش‌های مردمی و «سازمان‌های غیردولتی» نیز در کشورهای غربی فعال شدند و زنگ خطر نابودی محیط زیست را به در دنیا به صدا درآوردند. توجه به محیط زیست در این دوران به حدی رسید که فقط در سال ۱۹۷۲ حدود ۳۰۰ کتاب در مورد محیط زیست در آمریکا نوشته شد.

محیط زیست

به‌رغم این‌که از ابتدای طرح مفهوم توسعه به معنای عام آن، منابع طبیعی و زیست محیطی نقش اساسی در شکل‌گیری آن داشت، تا دهه‌های اخیر از توجه جدی به آن غفلت شده بود. رشد فزاینده اقتصادی که ارمغان پیشرفت فن‌آوری بود، پیامدهایی در عرصه محیط زیست و منابع طبیعی داشت که به تدریج باعث نگرانی اقتصاددانان و دانشمندان اکولوژی به‌طور خاص و بیشتر ارباب معرفت به‌طور عام شد. این نگرانی‌ها توجه برخی از اقتصاددانان و مجامع را به این مسئله جلب کرد. استوارت میل ضمن اظهار نگرانی شدید از آینده زیست محیطی جهان می‌گوید: «... من در اینجا صمیمانه درخواست می‌کنم تا برای نجات آیندگان و خشنودی آن‌ها از یک زندگی طولانی، قبل از آن که مجبور به پذیرش اجباری وضعیت خود شوند، تلاش نمایم» (میل، ۱۸۵۷،

کتاب پنجم، به نقل از پرم، ۱۳۸۲ش: ص ۱۱ - ۱۲).

در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، در امریکا نهادهای قانونی دولتی تحت عنوان حفاظت از سرمایه‌های زیست محیطی و یا حفاظت از منابع طبیعی شکل گرفت. در دهه ۱۹۷۰ طرفداران محیط زیست در تألیف کتاب‌های مختلف، اقامه دعاوی و بازخواست در مورد محیط زیست بسیار فعال بودند به‌طوری که به یک جبهه فعال غیرسیاسی در اجتماعات تبدیل شدند. در سال ۱۹۶۵ نماینده سازمان ملل متحد^۱ از ترکیب کنایی «زمین سفینه‌فضایی» در یکی از سخنرانی‌هایش استفاده کرد. این ترکیب کنایی در سال ۱۹۷۱ بار دیگر توسط «بولدینگ»^۲ مورد استفاده قرار گرفت. منظور از این ترکیب این است که زمین یک سیستم بسته و آسیب‌پذیر است. در اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی دو اثر به نام‌های «محدودیت‌های رشد» و «طرحی برای زنده ماندن» رضایت خاطر غربی‌ها در مورد ملاحظه مؤلفه‌های زیست محیطی را متزلزل ساخت. در تحقیق اول که از سوی کلپ روم منتشر شد کاهش رشد اقتصادی تا حد صفر مطرح گردید طرفداران این نظریه به صفرگرایان مشهور شدند و در دومی، پژوهش‌های مربوط به حفظ بقاء در زمان حال و آینده مورد تشویق قرار گرفت و چنین نتیجه‌گیری شد که برای حفظ بقا مؤلفه‌هایی مانند رشد جمعیت و دیگر پارامترهای کلیدی توسعه باید با مدیریت زیست محیطی ادغام شود (بارو، ۱۳۸۰ش، ص ۲۳۰ - ۲۴۰).

در حال حاضر بیش از ۸۰۰ قرارداد دو یا چندجانبه در زمینه محیط زیست وجود دارد که از زوایای مختلف، به جوانب حفظ محیط زیست پرداخته‌اند و در واقع، این قراردادها، بعنوان منابع اصلی حقوق محیط زیست بین‌المللی محسوب می‌شوند با این وجود نقص مهم تمامی کنفرانسها و اجلاسهای برگزار شده و تمام قراردادها و اعلامیه‌های ارایه شده برای محیط

1. Adlai Stevenson

2. Boulding

زیست این می‌باشد که می‌خواهند با همان الگوهای فکری حاکم که محیط زیست بشری را به این روز انداخته‌اند به مقابله با آلودگی و تخریب محیط زیست برخیزند و قراردادهای مصوبه‌های مجامع بین‌المللی، علیرغم ارزشمند بودن، از ابزار اجرایی لازم برخوردار نیستند (دیرباز و دادگر، ۱۳۸۰ ش، ص ۴۱ - ۵۲).

فیزیوکرات‌ها و پس از آنان، کلاسیک‌ها، بر آزادی‌های فردی و عدم دخالت دولت در اقتصاد تأکید داشتند. «آدام اسمیت» در کتاب معروف خود «ثروت ملل» انگیزه تولید کننده را صرفاً نفع شخصی می‌داند: فقط به علت کسب سود است که هر کس سرمایه خود را در صنعت بکار می‌گیرد و لذا همیشه تلاش می‌کند تا سرمایه را در صناعی مورد استفاده قرار دهد که بیشترین ارزش افزوده را ایجاد کند.

«... چنین شخصی نه تمایلی به افزایش نفع اجتماعی دارد و نه اطلاعی از آن دارد. با این وجود او معتقد است وقتی فرد نفع شخصی خود را دنبال می‌کند منافع اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. چنین اعتقادی به کارایی مکانیسم بازار، یک اصل اساسی تشکیل سیاست‌های دستوری در بخش عمده‌ای از اقتصاد محیط زیست نوین محسوب می‌شود» (پرمن، ۱۳۸۲، ص ۱۴).

بی‌عدالتی‌های اقتصادی و اجتماعی، در نظام سرمایه‌داری به تدریج حرکت‌های مخالفی را در مقابل خود شکل داده و افکار سوسیالیسم، با اندیشه واگذاری تمام فعالیت‌های اقتصادی به بخش دولتی و تدبیر اقتصاد بر اساس برنامه‌ریزی متمرکز دولتی، به شکل گسترده‌ای پدیدار شد. «بند ۱۸ قانون اساسی سال ۱۹۷۷ شوروی که اکنون اثری از آن نیست به وضوح بیانگر آن است که برای استفاده از زمین و معادن، منابع آب، حفظ پاکیزگی هوا و آب‌ها جهت رفاه نسل‌های آینده و نسل فعلی باید کلیه اقدامات لازم انجام شود با این وجود آن رژیم اشتباهات زیست‌محیطی زیادی مرتکب شد» (کولا، ۱۳۸۰، ص ۳۵).

محیط زیست جمع تمام شرایط و آثاری است که

زندگی و رشد موجودات زنده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هر محیط زیست یا به عبارت ساده‌تر پیرامون زندگی موجودات زنده، از دو بخش زنده و غیرزنده تشکیل شده است. به این ترتیب، بررسی محیط زیست هر موجود زنده بدون مطالعه بخش غیرزنده امکان‌پذیر نیست، زیرا محیط زیست در کل، از کنش و واکنش بین این ۲ بخش وابسته به یکدیگر شکل می‌گیرد. اجزای این ۲ بخش در سطح کلان عبارتند از:

«پرتوهای خورشیدی، پرتوهای کیهانی، ترکیب هواسپهر، فشار باد، آب، آتش، وضعیتهای زمین‌شناختی و پستی بلندی، نیروهای چرخشی گردش زمین، سنگ مادر، خاک، گیاهان، جانوران، انسان، دما و حجم پرتوهای زمین که در زمان بر هم اثر می‌گذارند.»

«محیط زیست شهری» در واقع اکوسیستم و یا محیطی است که دارای اجزاء و عناصر مختلفی از جمله منابع، فرایندها و تأثیرات مربوط به جوامع گیاهی و حیوانی محلی، حیات انسانی، معادن، آب، خاک، هوا و غیره (محیط طبیعی)، منابع و فرایندها و تأثیرات مرتبط با ساختمان‌ها، مسکن، جاده، و تأسیسات (محیط مصنوع) و منابع و فرایندها و تأثیرات مربوط به فعالیت‌های انسان، آموزش، بهداشت، هنر (محیط اجتماعی و اقتصادی) می‌باشد. در نتیجه عملکرد و فعالیت انسان‌ها و تبدیل منابع و مواد اولیه به کالا و خدمات مورد نیاز، محیط زیست شهری تحت تأثیر قرار می‌گیرد که این تأثیرات ممکن است مثبت و یا منفی باشد. از جمله عوامل منفی تأثیرگذار بر محیط زیست شهری می‌توان به انواع آلودگی‌ها (آلودگی آب، هوا، صدا)، تولید مواد زاید و زباله، فاضلاب و تراکم جمعیت اشاره کرد. برای این که بتوانیم تعریف جامعی از محیط زیست ارائه دهیم به ناچار باید برخی از مفاهیم را که شناخت محیط زیست، متوقف بر آشنایی به آنهاست، تعریف کنیم و در انتها تعریف مورد نظر از محیط زیست را بیان نماییم.

الف) طبیعت

اگر بخواهیم از واژه‌های با مفهوم مبهم نام ببریم، این واژه چیزی جز کلمه «طبیعت» نخواهد بود؛ زیرا به تمام موجوداتی که پروردگار در جهان بی‌انتها، آفریده است، طبیعت گفته می‌شود؛ به عبارت دیگر، هر چیزی که دست بشر در ایجاد آن دخالت نداشته باشد، طبیعت نام دارد.

ب) اکولوژی

«اکولوژی»^۱ یا بوم‌شناسی، دانشی است که به مطالعه روابط جانداران با محیطی که در آن زندگی می‌کنند، می‌پردازد. با توجه به محتوای نه چندان روشن محیط زیست، افکار عمومی، به این اکولوژی و محیط زیست تفاوت چندانی قائل نیست.^۲

ج) اکوسیستم

«اکوسیستم»، عبارت است از هر ناحیه‌ای از طبیعت که در آن، بین موجودات زنده و اجسام غیرزنده

واکنش‌های متقابل انجام می‌گیرد، تا تبادل مواد بین آن‌ها به عمل آید؛ مثلاً یک دریاچه یا یک جنگل، یک اکوسیستم^۳ است و شامل چهار عامل تشکیل دهنده، یعنی اجسام غیرزنده، تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان و تجزیه‌کنندگان می‌باشد؛ از این‌رو محیط زیست را می‌توان یک اکوسیستم دانست که از تعداد بی‌شماری اکوسیستم‌های کوچک‌تر تشکیل شده است و بشر برای زندگی و ادامه‌ی آن به تمام اکوسیستم‌ها وابستگی دارد. اکوسیستم‌های انوعی دارد: مانند اکوسیستم خشکی و اکوسیستم دریایی، که این‌ها نیز خود انواعی دارند که جهت رعایت اختصار از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود.

د) کره زمین

کره زمین را بر مبنای معیارهای زیست محیطی به بخش‌های زیر تقسیم می‌کنند:

۱. لیتوسفر^۴؛ کره سنگی، که شامل صخره‌های جامد

۱. در سال ۱۸۵۹، ده سال پیش از وضع واژه اکولوژی توسط ارنست هکل، اتین ژفروآ سن-ایلر، جانورشناس فرانسوی، واژه اتولوژی را برای رشته‌ای که روابط بین محیط و موجودات زنده را بررسی می‌کند، وضع و پیشنهاد کرده بود. واژه اتولوژی از واژه یونانی «ethos» به معنای «رفتار» مشتق شده است و بنابراین معنای اتولوژی از لحاظ ریشه لغوی، رفتارشناسی است. کشمکش و جدال در باره بکاربردن واژه‌های اکولوژی و اتولوژی و ترجیح یکی از آنها بر دیگری، سالها ادامه داشت تا آنکه با تصویب مجامع علمی منعقد در طول سال‌های ۱۹۰۱ و ۱۹۰۲، واژه اکولوژی به رسمیت پذیرفته شد (ماخذ: ویکی پدیای فارسی، زمان برداشت: ۱۳۹۴/۱/۲).

۲. بوم‌شناسی یا اکولوژی بررسی دانش برهمکنش‌های میان جانداران و زیست‌بوم- محیط زندگی- آن‌ها است. می‌توان مدعی شد که بوم‌شناسی کهن‌ترین علم بشری است. اگر طبق تعریف بوم‌شناسی بررسی علمی پراکنش و فراوانی جانداران، و برهمکنش‌هایی که این پراکنش و فراوانی را تعیین می‌کنند باشد، ابتدایی‌ترین انسان‌ها به خاطر نیازشان به دانستن اینکه نه تنها غذا، بلکه دشمنان غیرانسانی‌شان کی و کجا پیدا می‌شوند، باید بوم‌شناسانی از این دست بوده‌باشند (ماخذ: ویکی پدیای فارسی، زمان برداشت: ۱۳۹۴/۱/۲).

۳. بوم‌سازگان یا اکوسیستم (به انگلیسی: ecosystem) اشاره به گردآوری اجزا و روش‌هایی دارد که تشکیل دهنده و حاکم بر رفتار برخی زیر مجموعه‌های فضای زیستی می‌باشند. مفهوم ادراک شده این واژه معمولاً برای اشاره به عناصر حیاتی و غیر حیاتی و تعامل آن‌ها با یکدیگر در محیط‌های تعریف شده و بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های ذهنی در خصوص بزرگ یا کوچک بودن آن منطقه، بکار می‌رود (ماخذ: ویکی پدیای فارسی، زمان برداشت: ۱۳۹۴/۲/۲).

۴. سنگ کره یا لیتوسفر (به یونانی باستان: λίθος [lithos] for rocky, and σφαῖρα [sphaira] for sphere) پوسته‌ای سفت و سخت است. صفحات بشقابی شکل دهنده پوسته زمین به طور کل از دو نوع سنگ‌کره‌های اقیانوسی و سنگ‌کره‌های قاره‌ای کلفت‌تر تشکیل می‌شوند که هر نوع پوسته‌های خاص خود را دارند (ماخذ: ویکی پدیای فارسی، زمان برداشت: ۱۳۹۴/۳/۷).

و قسمت مذاب داخلی است.

۲. **پدوسفر**؛ کره خاکی، که در اثر فرسایش لیتوسفر و بقایای جانداران و پس مانده‌های مواد آلی تشکیل می‌شود و لایه‌ی نازک فوقانی آن برای کشاورزی به کار گرفته می‌شود.

۳. **هیدروسفر**؛ کره آبی مشتمل بر سه‌چهارم آب شور و شیرین است که سطح کره‌ی زمین را فرا گرفته است.

۴. **اتم‌سفر**؛ کره هوا، که منطقه گازی جو زمین را تشکیل می‌دهد. که خود اتمسفر جو زمین هم از چند لایه تشکیل شده است.

با توجه به آنچه ذکر شد، اکنون به تعریف محیط زیست می‌پردازیم. یکی از نویسندگان می‌گوید:

«محیط زیست عبارت است از هوا، آب، خاک، گیاه، جنگل، بیشه، مرتع، دریا، دریاچه، رودخانه، چشمه، آبیان، حیوانات، کوه، دشت، جلگه، کویر، شهر و یا ده (شامل کوچه، خیابان، ساختمان، اعم از تاریخی و عادی و کارخانه) و غیره».

بعضی دیگر محیط زیست را این‌گونه تعریف کردند:

«قسمتی از جو و یا پوسته‌ی زمین که حداقل برای نوعی زندگی مساعد باشد، محیط زیست نامیده می‌شود، بنابراین محیط زیست، قسمت کوچکی از جو (اتم‌سفر)، این هیدروسفر و لیتوسفر را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر، محیط زیست قشر نازکی از هوا، زمین و آب است که همه‌ی زندگی را در بر دارد».

«الکساندر کیس» نیز معتقد است:

«اصطلاح محیط زیست را می‌توان به یک منطقه محدود یا تمام یک سیاره و حتی به فضای خارجی که آن را احاطه کرده، اطلاق کرد. اصطلاح بیوسفر

یا لایه‌ی حیاتی که یونسکو - خصوصاً - آن را به کار می‌برد، با یکی از وسیع‌ترین تعاریفها مطابقت دارد که عبارت است از، محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنا به دانش کنونی بشر، همه‌ی حیات در آن جریان دارد».

اگر بخواهیم یک جمع‌بندی از تعریف‌های فوق داشته باشیم، باید بگوییم: «محیط زیست، به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد».

انواع محیط زیست

دانشمندان و کارشناسان محیط زیست معتقدند که محیط زیست به دو بخش تقسیم می‌شود:

۱. **محیط زیست طبیعی**: «محیط زیست طبیعی به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌گردد که در تشکیل آن بشر نقشی نداشته، بلکه از موهبت‌های خدادادی است و شامل جنگل‌ها، مراتع، کوه‌ها، دشت‌ها، رودخانه‌ها، دریاها، باطل هم، چشم‌اندازها و غیره می‌گردد. عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی، شامل عوامل جاندار (گیاهان و جانوران) به عوامل بی‌جان (خاک، آب و هوا) می‌باشد».

۲. **محیط زیست انسانی**: «محیط زیست انسانی یا به عبارت دیگر، محیط زیست انسان ساخت، به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌گردد که به دست بشر ساخته شده و زاینده‌ی تفکر او می‌باشد».

محیط زیست شهری

شهروندان اغلب شهرهای جهان به بهبود شرایط محیط زیست خود بسیار علاقه‌مند شده و آن را پیگیری می‌کنند. آنها خواهان هوای تمیز، آب پاکیزه، کاهش سروصدا، فضای سبز بیشتر و حفاظت از مناطق

۱. خاک‌سپهر یا پدوسفر (از یونانی $\pi\acute{\epsilon}\delta\omicron\nu$ pedon «خاک» یا «زمین» و $\sigma\phi\alpha\iota\alpha$ sfaira «حوزه، فلک، سپهر») خارجی‌ترین لایه زمین است که از خاک تشکیل شده و به فرایندهای تشکیل خاک مربوط است. مجموع کلی تمام موجودات زنده، خاک و آب و هوا به عنوان خاک‌سپهر نامیده می‌شوند؛ خاک‌سپهر پوست کره زمین است و تنها زمانی توسعه پیدا می‌کند که تعاملی پویا بین جو (هوا در بالای آن)، زیست‌کره (موجودات زنده)، سنگ‌کره (ناسنگپوش و سنگ بستر) و آب‌کره (آب موجود در داخل، زیر و روی خاک) وجود داشته باشد. خاک‌سپهر پایه و اساس زندگی روی سیاره زمین است (ماخذ: ویکی‌پدیای فارسی، زمان برداشت: ۱۳۹۴/۳/۷).

زیستگاهی، امنیت در مقابل خطرات ناشی از شرایط ناپایدار خاک و در مجموع شهرهای زیست‌پذیرتری (Livable) هستند. تنها با انقلاب محیط زیستی دهه ۱۹۶۰م بود که فعالان و سیاستگذاران برنامه‌های توسعه شهری بر آن شدند تا در مورد پیوند توسعه شهری و محیط طبیعی بیشتر فکر کنند و مواردی مانند حفاظت از محیط در برابر برخی نارواترین دخالتها در محیط زیست طبیعی شهرها را مورد توجه قرار دهند. بنابراین، شکل‌گیری عبارت محیط زیست شهری و تلاش برای حل تضادهای محیط زیست شهری، حاصل رابطه تخریب‌گرانه انسان با طبیعت در شهرهاست. به این ترتیب، درک بهتر محیط زیست شهری ابتدا مستلزم شناخت ۲ مفهوم محیط زیست و شهر و ارتباط آنها با مقوله رابطه انسان و طبیعت است. واژه محیط زیست تعاریف مختلفی دارد و معانی آن همگام با تحول جوامع، تغییر یافته است. در یک تعریف جامع، محیط زیست به نظام‌های فیزیکی و بیولوژیکی اطلاق می‌شود که پایه‌های اساسی زندگی انسان را فراهم می‌آورند و با آسایش روانی ارتباط دارند. اگرچه محیط زیست انسان، کل فضای حیاتی کره زمین را دربر می‌گیرد و در قالب این مفهوم یک کلیت و یک واحد تفکیک‌ناپذیر بشمار می‌آید، اما این کلیت واحد همگن و یکنواخت نیست. بنابراین، در مفهوم کلی محیط زیست، ۳ نوع محیط قابل تشخیص است:

۱. محیط طبیعی شامل منابع طبیعی و فیزیکی؛
۲. محیط اجتماعی و اقتصادی که خصوصیات و کیفیات جوامع را شکل می‌دهند؛ و
۳. سکونتگاه‌های انسانی و به‌طور خاص شهرها یعنی مناطق و مکانهای مؤثر در ایجاد تعادل و رفاه و کیفیت جامعه.

نظریه‌های زیست محیطی

التفات و چرخش به سوی تاثیرگذاری عوامل جغرافیایی و عوامل گسترده تر زیست محیطی روی مسائل سیاسی، چیزی جز ادامه ی گرایش قدیمی نیست که به جهان باستان برمی‌گردد که در ادامه

به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- «**ارسطو**»: معتقد بود که مردم و محیط آنها از یکدیگر جدایی‌ناپذیرند و آنها هم از شرایط جغرافیایی و هم از نهادهای سیاسی تاثیر می‌پذیرند. مثلا مجاورت با دریا، فعالیت‌های تجاری را تشویق می‌کرد، فعالیت‌هایی که اساس دولت‌شهرها را تشکیل می‌داد، آب و هوای معتدل نیز به رشد روحیه ملی و نیرو و اندیشه‌ی انسانی کمک می‌کرد.

۲- «**ژان بدین**»: او هم معتقد بود شرایط اقلیمی روی روحيات ملی و همچنین روی سیاست خارجی کشورها تاثیر می‌گذارد. وی معتقد است که آب و هوای شمال و معتدل، بهترین شرایط را برای ایجاد یک نظام سیاسی مبتنی بر قانون و عدالت مهیا می‌سازد؛ همچنین، مناطق شمال و کوهستانی برای پیدایش انضباط سیاسی از سرزمین‌های جنوبی که مانع از خلاقیت می‌شوند، مساعدترند.

۳- «**منتسکیو**»: او نیز به عوامل اقلیمی متعددی اشاره می‌کرد که به نظر وی در تقسیمات سیاسی اروپای غربی- در مقابل دشت‌های وسیع آسیا و اروپای شرقی- مؤثر بوده و به ایجاد روحیه‌ی استقلال‌طلبی سیاسی کمک کرده‌اند. به اعتقاد وی، برای جزایر، حفظ آزادی راحت‌تر از کشورهای قاره‌ای است، چرا که از فشارهای خارجی به دورند. نظریه‌پردازان جدید را نیز می‌توان به جمع گذشتگان اضافه کرد از جمله:

۱- «**هنری توماس باکل**»: این مورخ بریتانیایی معتقد است که آب و هوا، غذا، و خاک پیوند نزدیکی با یکدیگر دارند. آب و هوا روی تنوع محصولات کشاورزی تاثیر می‌گذارد و کیفیت مواد غذایی به خاک بستگی دارد. او با توضیحات زیاد به اینجا می‌رسد که در تمدن‌های سرزمین‌های گرمسیر، و در نتیجه با پایین بودن دستمزدها، طبقات کارگری وسیع و افسرده‌ای به وجود می‌آید که این امر عواقب اجتماعی و اقتصادی خاصی را نیز به همراه دارد. به اعتقاد وی، نابرابری شدید در زمینه‌ی توزیع

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۶۳ ■

ثروت، قدرت سیاسی، و نفوذ اجتماعی، بسیاری از تمدن‌های کهن را به سوی «مرحله‌ی معینی از تکامل و سپس به سوی افول» سوق داده است.

۲- «الزورث هانتینگتون»: جغرافی‌دان و کاشف آمریکایی (۱۹۴۷م-۱۸۷۶م)، آب و هوا را نه تنها برای سلامتی، فعالیت، سطح تولید مواد غذایی، و امکان دسترسی به سایر منابع طبیعی، بلکه برای مهاجرت اقوام و اختلاط نژادها نیز عامل تعیین‌کننده‌ای می‌دانست. او نتیجه می‌گیرد که اکثر تمدن‌های عمده‌ی دنیا در سرزمین‌هایی به وجود آمده‌اند که میانگین سالانه‌ی درجه‌ی حرارت آنها تقریباً در مطلوب‌ترین حد برای تولید حداکثر انسان (۷۰-۶۵ درجه‌ی فارنهایت) بوده است. تمدن‌های بزرگ مناطق استوایی- نظیر قوم مایاها در مکزیک و گواتمالا، و جاوه‌ای‌ها و سینهالی‌های باستان- تنها در فلات‌های معتدل و یا در امتداد سواحل خنکی به وجود آمده‌اند که در آنجا درجه‌ی حرارت در هیچ یک از فصل‌های سال از مطلوب‌ترین حد چندان فراتر نمی‌رفت.

۳- «سایر نظریه پردازان»: علاوه بر موارد ذکر شده به دلیل این که این مقاله مجال پرداختن به تمامی صاحب‌نظران را ندارد لذا به اسامی نظریه پردازان شاخص ژئوپولیتیک در ایالات متحده و اروپا بسنده می‌کنیم: ماهان، آیزیا بومن، جیمز فیرگریو، ریچارد هارتشورن، استیون جونز، جورج کنان، اوئن لتیمور، هومرلی، ژنرال ویلیام میچل، الن چرچیل سمپل، الکساندر دسورسکی، نیکولاس اسپایکمن، روبرت اشتروس- هوپه، فردریک جکسون ترنر، هانس وایگرت، کارل ویتفوگل، درونت ویتلزی، و کوئینسی رایت^۱ (دویچ، ۱۳۸۹، ص ۱۹۶).

هر دو گروه آرمان‌گرایان و واقع‌گرایان، انسان را در رابطه با محیط زیست مورد بحث قرار داده‌اند و مفهوم «محیط زیست» را به نحوی توسعه داده‌اند که فرهنگ انسانی و ویژگی‌های انسانی زمین را هم در بر می‌گیرد:

۱- «آرمان‌گرایان»: آنها با الهام از آثار نظریه پردازان عصر روشنگری، مدعی‌اند که رفتارهای بین‌المللی را با دگرگون ساختن محیط نهادی می‌توان تغییر داد. برای ایجاد سازمان بین‌المللی و حکومت جهانی و همچنین جهت ایجاد قواعدی برای رفتارهای بین‌المللی، طرح‌هایی تهیه شدند تا با تغییر محیط سیاسی بین‌المللی، رفتارهای انسانی را متحول سازند.

۲- «واقع‌گرایان»: در مقابل، واقع‌گرایان در روابط بین‌الملل عمدتاً معتقد بودند که محل جغرافیایی کشورها اگر نه تعیین‌کننده، دست کم محدودکننده‌ی رفتارهای سیاسی است. اگر رفتارهای سیاسی واحدهای ملی تا حدود زیادی تابع شرایط زیست محیطی آنها و از جمله عوامل جغرافیایی است، پس دولت مردان همواره باید در چهارچوب عوامل زیست محیطی به فعالیت بپردازند.^۲

مدیریت زیست محیطی شهری

هریک از مسائل زیست محیطی را که امروز ساکنان کره زمین با آن روبرو هستند و علت‌های آنها و تنگنانهایی که به وجود آورده‌اند در نظر گیریم، به طور مستقیم و غیرمستقیم، ریشه در مسائل شهری دارند. نیروها و فرایندهایی که فعالیت شهری را تشکیل می‌دهند، آثار پدیده‌ها و بلندمدتی نه تنها برای مرز و بوم بلافصل خود، بلکه همچنین برای کل منطقه دارند. محیط زیست شهری، در گسترده‌ترین مفهوم،

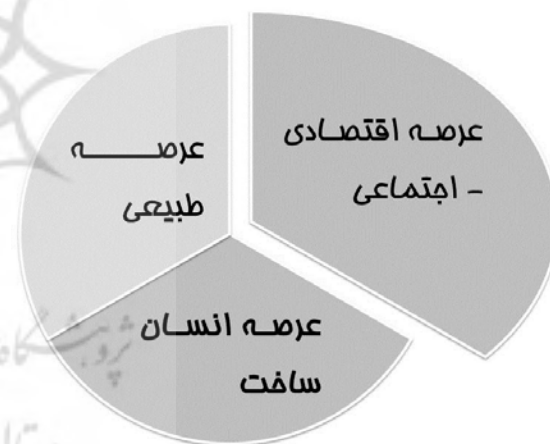
۱. ر. ک. دویچ، کارل، و دیگران؛ نظریه‌های روابط بین‌الملل، ترجمه‌ی وحید بزرگی، جلد اول، تهران، ماجد، چاپ اول، ۱۳۷۵، صص ۱۹۶-۱۹۳

۲. برای اطلاعات بیشتر می‌توانید رجوع کنید به: دوترتی، جیمز؛ فالتزگراف، رابرت؛ نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، ترجمه‌ی علی رضا طیب و وحید بزرگی، جلد اول، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۶، صص ۱۰۷-۱۰۶. همچنین، ر. ک. قوام، عبدالعلی؛ روابط بین‌الملل نظریه‌ها و رویکردها، تهران، سمت، چاپ دوم، بی تا، صص ۲۱۹-۲۰۷.

شامل منابع (انسانی و غیرانسانی)، فرایندهای تبدیل این منابع به محصولات و خدمات قابل استفاده دیگر و آثار این فرایندهاست که ممکن است منفی یا مثبت باشند. مدیریت زیست محیطی شهری در عرصه شهر، ۳ عرصه اصلی را دربر می‌گیرد:

- **عرصه طبیعی.** منابع، فرایندها و آثار مربوط به پوشش گیاهی، وجود انسانی، معادن، آب، خشکی، هوا، و مثل اینها؛
- **عرصه انسان‌ساخت.** منابع، فرایندها و آثار مربوط به ساختمانها، خانه‌سازی، جاده، راه‌آهن، برق، ذخایر آب، گاز و مانند اینها؛
- **عرصه اقتصادی - اجتماعی.** منابع، فرایندها و آثار مربوط به فعالیتهای انسانی، آموزش و پرورش، بهداشت و سلامت، هنر و فرهنگ، فعالیتهای تجاری و اقتصادی، میراثها و سبک زندگی شهری در مفهوم کلی.

نمودار ۱. عرصه‌های محیط زیست شهری؛ ماخذ: ترسیم نگارنده.

اسلام و محیط زیست

وظائف زیادی نیز بر عهده دولت اسلامی نهاده شده است که از جمله می‌توان به سیاست‌گذاری و جعل قوانین مناسب با حفظ محیط زیست و استفاده شایسته از منابع زیست‌محیطی اشاره کرد. بدیهی است که در نظر گرفتن چنین جایگاهی برای دولت به معنای نادیده گرفتن مردم و بخش خصوصی در

اقتصاد نمی‌باشد بلکه دولت در نظام اسلامی، ناظر و هدایتگر بخش خصوصی بوده و به همین جهت در عرصه محیط زیست نیز همین نقش را خواهد داشت:

۱. ترکیب مطلوب دولت و بخش خصوصی:

توجه به میزان درآمدهایی که در شریعت مقدس اسلام برای دولت در نظر گرفته شده و نیز وظایف و مسؤولیت‌های گسترده‌ای که به عهده آن گذاشته شده، همه از وجود دولتی مقتدر در نظام اسلامی حاکی است. این دولت که مراد از آن، مجموعه دستگاه حکومتی اعم از قوه مجریه، مقننه و قضائیه است، در ابعاد گوناگون نظام، وظایفی را به عهده دارد و در عبارتی کوتاه، مسؤول اداره امور مربوط به دین و دنیای مردم و تحقق اهداف نظام در چارچوب مبانی و اصول مقرر در شریعت است و در حوزه اقتصاد در سه بخش تولید، توزیع و مصرف، وظیفه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، وضع قانون و نظارت بر اجرای قانون را بر عهده دارد. از سوی دیگر، مشارکت مردم در امور برای دستیابی به اهداف، در آموزه‌های اسلامی همان طور که اشاره شد یک اصل است. به‌طور کلی، حضور دولت در اقتصاد اسلامی، در دو محور مقام تشریح و مقام اجرا قابل بحث است. درباره قلمرو اختیارات دولت در مقام تشریح و قانون‌گذاری دو نظریه وجود دارد. شهید آیت‌الله صدر (ره) قلمرو اختیارات حاکم و دولت اسلامی را در مسأله قانون‌گذاری و به تعبیر دیگر، احکام حکومتی، در اموری می‌داند که اباحه آن از پیش احراز شده باشد که از آن به منطقه‌الفراغ تعبیر می‌کند (صدر، ۱۳۷۵، ص ۶۸۵)

در مقابل این نظریه، امام خمینی معتقد است که ولی‌امر می‌تواند در حیطه تمام احکام حکومتی تصرف کند و حکم او بر آنان مقدم شود. وی احکام صادره از جانب حکومت را حکم اولی دانسته و به تبعات این فرضیه که اختیارات حکومت در چارچوب احکام فرعی باشد، اشاره کرده، می‌گوید:

«در این صورت، حکومت الاهیة و ولایت مطلقه مقوضه به نبی‌اسلام صلی الله علیه وآله وسلم یک

پدیده بی معنا و بی محتوا می باشد. اشاره می کند به پیامدهای آن که هیچ کس نمی تواند ملتزم به آن باشد. مثلاً خیابان کشی ها که مستلزم تصرف در منزلی یا حریم آن است، در چارچوب احکام فرعیه نیست. نظام وظیفه و اعزام الزامی به جبهه ها و جلوگیری از ورود و خروج ارز و جلوگیری از خروج هر نحو کالا و منع احتکار و گمرکات و مالیات و جلوگیری از گران فروشی، قیمت گذاری و جلوگیری از پخش مواد مخدر و منع از اعتیاد و حمل اسلحه و صدها امثال آن که از اختیارات دولت است» (موسوی خمینی، ۱۳۷۹: ج ۲۰، ص ۱۷۰)

بر اساس نظر امام خمینی، هرگاه استفاده بی رویه از منابع زیست محیطی موجب از بین رفتن آن ها شده و یا برخی با استفاده از تکنولوژی های جدید حجم زیادی از آن ها را استفاده کرده و حق مردم دیگر و نیز نسل های بعد را از بین ببرند دولت می تواند قوانینی در جهت محدودیت و یا ممنوعیت استفاده از آن منابع را جعل کند.

در مقام اجرا و تحقق نظام اقتصادی اسلام نیز دولت اختیارات فراوانی دارد. شهید صدر موارد بسیاری از دخالت دولت را به منظور اجرای عدالت اجتماعی، ایجاد توازن در ثروت جامعه و نیز رفع فقر از جامعه یادآوری می کند (صدر، همان: ص ۶۶۱-۶۸۲).

شهید مطهری نیز با این که اصل در فعالیت های اقتصادی را بر آزادی افراد و عدم دخالت دولت مبتنی می داند، در مواردی که مصلحت جامعه اقتضا کند، دخالت دولت را تجویز می نماید:

«حکومت اسلامی حق دارد در یک سلسله معاملاتی که فی حد ذاته و از نظر فردی مجاز است، روی مصالحی که تشخیص می دهد، جلو آزادی اولی را که خود شارع داده است، بگیرد» (مطهری، ۱۳۶۴: ص ۱۱۳-۱۱۴).

بنابراین، اصل دخالت دولت در اقتصاد و اداره کلی اقتصاد به وسیله دولت، امری پذیرفته شده است. فقط سخن در میزان و چگونگی این تدبیر می باشد. مطالعه منابع روایی و نیز سیره پیامبر اکرم صلی

الله علیه و آله وسلم و حضرت علی علیه السلام بیان می کند که الگوی ثابتی در این زمینه وجود ندارد؛ چنان که در زمان حضرت رسول، تصدی دولت حداقل بوده و بیش تر فعالیت های بخش عمومی به صورت داوطلبانه از سوی خود مردم انجام می شده است؛ اما با گسترش کشورهای اسلامی و افزایش درآمدها، به تدریج بر دامنه فعالیت های دولت افزوده شد. فتاحی احمد یکی از محققان اهل سنت، علت کوچک بودن دولت در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم را چنین ارزیابی می کند:

۱. کم بودن حجم فعالیت ها که این خود از فقر جامعه اسلامی در آن زمان ناشی است.
۲. تقید مسلمانان در آن زمان به دستورالعمل های شرع و توجه کامل به سلامت معاملات از خدعه و خیانت که نتیجه آن، کاهش دخالت دولت در اقتصاد بود (فتاحی احمد، ۱۹۹۴، ص ۹۰-۹۴).

بنابراین می توان گفت که اندازه دولت در زمان ها و موقعیت های گوناگون، متفاوت است و در وضعی که مردم در سطح بالایی از ایمان قرار دارند و روحیه تعاون، فداکاری و احترام به قانون بر آنان حاکم است و نیز اقتصاد در وضعیت طبیعی خود به سر برده، هیچ گونه تهدیدی از جانب دشمنان خارجی یا حوادث غیر منتظره طبیعی وجود ندارد، در این زمان، میزان دخالت دولت در نظارت بر مردم و به ویژه تصدی مستقیم فعالیت های اقتصادی آن به حداقل خود می رسد و بیش تر فعالیت ها را بخش خصوصی انجام می دهد؛ اما در وضعیتی که جامعه اسلامی دارای ایمان ضعیفی بوده، در اثر حاکم بودن روحیه خودخواهی و نفع پرستی و دنیاطلبی، تخلفات و قانون شکنی ها فراوان است یا کشور از جانب بیگانگان و حوادث طبیعی تهدید می شود، دخالت دولت در حداکثر خود قرار می گیرد. (میرمعزی، ۱۳۸۰: ص ۱۲۷؛ دادگر، ۱۳۷۸: ص ۲۷۵ - ۲۷۲؛ هیئت نویسندگان، ۱۳۷۵: ص ۲۹۰ - ۲۸۷)

درباره چگونگی استفاده از منابع زیست محیطی دیدگاه های فراوانی مطرح شده است. در این

دیدگاه‌ها، حد افراطی انسان‌مداری طرفدار استفاده بی حد از منابع به منظور رشد اقتصادی بوده، در حالی که بوم‌محوران به شدت از محیط زیست حمایت کرده و در حد افراطی آن حداقل استفاده از منابع را توصیه می‌نمایند. امروزه دیدگاه‌هایی که با اصل قرار دادن رشد اقتصادی، اعتقاد به حداکثر بهره‌کشی از منابع زیست‌محیطی دارند و به اقتصاد ضدسبب معروف شده‌اند حداقل در مقام تئوری طرفدار ندارد، از طرفی اقتصاد بسیار سبز نیز که بدنبال حداقل رسانیدن برداشت از منابع است نیز مواجهه با واقعیت عملی نبوده است. زاکس در این باره می‌گوید: لازم است معیارهای نادرست افراطی و تفریطی طبیعت‌گرایی یا تصنع‌گرایی در نظام‌های بوم‌زیستی رها شود و به جای آن که تلاش شود تا برای روابط میان انسان و طبیعت مقررات و قواعد غیر عملی و حتی غیرضروری وضع شود، کوشش شود تا راه‌هایی برای احیای منابع طبیعی پیدا شود، که هم از لحاظ اجتماعی مفید باشد و هم از لحاظ بوم‌زیستی احتیاط‌آمیز (زاکس، ۱۳۷۳ش: ص ۳۰). به همین جهت امروزه اغلب اقتصاددانان به دنبال بهره‌برداری مدیریت شده از منابع طبیعی می‌باشند، به گونه‌ای که ضمن حفظ پایداری این منابع و به حداکثر رساندن منافع آن‌ها، تا جایی که ممکن است از آلوده‌سازی محیط نیز احتراز شود. در نظام اقتصادی اسلام، با این که بر اساس تصریح قرآن همه چیز برای انسان و در خدمت انسان قرار داده شده است با این وجود دیگر موجودات نیز محترم بوده و رعایت حقوق آنان بر انسان لازم است بعلاوه حتی اگر بخواهیم این منابع به عنوان نعمت خدادادی برای انسان باقی بماند نوع نگاه و نیز برخورد ما با این منابع تفاوت خواهد کرد. مطالعه ویژگی‌های رشد اقتصادی در آموزه‌های اسام مؤید این ادعا است. توسعه یافتگی در نگاه اسلامی، صرفاً مقدمه‌ای برای رفاه عمومی است و رفاه مورد نظر مکاتب الهی دربرگیرنده ابعاد معنوی نیز خواهد بود و انسان در بستر توسعه، نه گرفتار دستاورد رشد

خود ساخته خود شده و دچار بحران معنویت و به دنبال آن بحران هویت و نه گرفتار زهد خشک و روح صوفیانه، بلکه با برخورداری از مواهب دنیا در کنار آینده روشن اخروی، در مسیر عدالت، طی طریق می‌کند. توسعه اسلامی به عنوان گامی در جهت رفاه عمومی از ویژگی‌های چندی برخوردار است که آن را از سایر نظام‌ها متمایز می‌سازد:

۱. مشروعیت: تحقق رفاه و آسایش مردم باید از راه‌های مشروع تحقق یابد و موجب ارتکاب حرام یا تضییع حقوق دیگران نشود. آهنگ شدید رشد اقتصادی در برخی کشورها تخریب محیط زیست و از بین بردن برخی گونه‌های حیاتی را بدنبال داشته است که علاوه بر این که از مشروعیت برخوردار نیست به تضییع حقوق دیگران نیز منجر می‌شود.

۲. همگانی بودن: توزیع مناسب ثروت و دارایی در نظام اقتصادی اسلاک که زیر بنای رشد عادلانه است مقتضی این است که استفاده از منابع زیست محیطی منحصر به گروه و نسل خاص نباشد. بلکه عموم مسلمانان و افرادی که در کشور اسلامی زندگی می‌کنند، از رفاه آن برخوردار شوند. در نظام اسلامی حتی به حقوق اقلیت‌ها نیز توجه شده است.

۳. رعایت حدود الهی: رفاه در توسعه‌ی اسلامی به عدم اسراف و تبذیر محدود است. آن‌چه امروزه در بسیاری از کشورها رفاه خوانده می‌شود، از نظر مواد مصرفی و مقدار آن، نوعی اسراف است. ترویج فرهنگ مصرف کالاهای لوکس، به منظور افزایش تقاضا برای فرآورده‌های کارخانه‌ها، به معنای از بین بردن منابع اولیه‌ی متعلق به نسل‌های آینده و آلوده ساختن محیط زیست است و از مصادیق و نمونه‌های اسراف در چنین جوامعی شمرده می‌شود.

۴. پرهیز از غفلت و دنیازدگی: همانطور که در اولین هدف اشاره شد مهمترین هدف نظام اقتصادی اسلام تحقق نیکبختی وی یعنی نزدیکی به خداوند متعال است. بنابر این، استفاده از این نعمت‌ها باید به فزونی شکر انسان و تربیت و تهذیب وی بینجامد نه غفلت و سرکشی؛ به عبارت دیگر، در توسعه‌ی اسلامی رفاه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۶۷

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَأِنَّ السَّبِيلَ كَىٰ لَا يَكُونُ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ (حشر (۵۹)، ۷) آنچه خدا از (دارایی) ساکنان آن قریه‌ها عاید پیامبرش گردانید، از آن خدا و از آن پیامبر (او) و متعلق به خویشاوندان نزدیک (وی) و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، تا میان توانگران شما دست به دست نگردد.

دین اسلام که همواره در آموزه‌های نورانی خویش مطابق با فطرت آدمیان راه وسط را پیش گرفته است در برخورد با طبیعت و مواهب طبیعی نیز نه آنچنان دست انسان را باز گذاشته تا هر نوع تصرفی بخواهد در آن‌ها بکند و به بهای نابودی این نعمت‌های خدادادی، زندگی خود را اداره کند و تجمل بخشد و نه اجازه می‌دهد بشر طبیعت را به علت عظمت آن، خدای خویش دانسته، در مقابل آن به سجده بیفتد و هیچ‌گونه تصرفی در آن نکند و صرفاً به دیده تقدیس به آن بنگرد، بلکه در عین این که فرموده است ما همه جهان را برای آسایش انسان و مسخر و فرمانبردار او آفریده‌ایم، از طرف دیگر آن‌ها را موجوداتی فاقد روح ندانسته، بلکه آیه و کلمه خداوند، و موجوداتی دارای شعور نسبی که تسبیح‌گوی خداوندند معرفی کرده و برای همه آن‌ها اعم از حیوان و گیاه حقوقی در نظر گرفته، انسان‌ها را به رعایت آن حدود و حقوق دعوت می‌کند؛ به گونه‌ای که اگر در اثر کمی آب یا استفاده آن برای وضو یا غسل، جان حیوانی در خطر باشد، وضو گرفتن یا غسل کردن جایز نیست و وظیفه شخص تبدیل به تیمم می‌شود. آیات و روایات ضمن توجه دادن به مظاهر طبیعی، و احترام آنان، بشر را به حفاظت از منابع موجود در طبیعت و استفاده صحیح از آن‌ها تشویق، و هرگونه بهره‌برداری ناروا، اعم از اسراف و اتلاف و تزیین حقوق دیگران اعم از نسل‌های فعلی و بعدی را نهی کرده است. دولت اسلامی در راستای تحقق این هدف، وظیفه مهمی در فرهنگ‌سازی عمومی، فراهم آوردن زمینه‌های لازم و در نهایت راهکارهای عملی در جلوگیری از تخریب و

مطلوب است نه اتراف. از آن جا که به‌طور معمول ثروت بسیار به غفلت از یاد خدا می‌انجامد و آثاری چون طغیان و گناه در پی دارد؛ رهبران الهی پیروان خود را به داشتن حد کفاف از نعمت‌ها و خواستن آن از خداوند سفارش کرده‌اند (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴ش: ص ۲۱۰)

نمودار ۲. مفهوم سازگاری توسعه آرمانی شهر و محیط زیست از دیدگاه شیعه؛ ماخذ: ترسیم نگارندگان.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۶۸

عدالت زیست‌محیطی در اسلام

در یک نگاه کلی، و بر اساس اعتقاد به عدالت تکوینی خداوند، جهان بر اساس عدل خلق شده است، قرآن مجید آفرینش آسمان‌ها، خورشید و ماه را منظم، ضابطه‌مند و بدون هیچ‌گونه نقص دانسته، می‌فرماید: هر قدر در پی یافتن نقصان در خلقت بنگری، در ماندگی و زبونی بیشتری را تجربه می‌کنی (ملک (۶۷)، ۳ و ۴). بنابراین تمام گونه‌های حیوانی و گیاهی و نیز آنچه در زمین و آسمان است، در چرخه حیات ضروری است. از طرف دیگر نعمت‌های خداوند به همه انسان‌ها تعلق دارد و حتی سایر موجودات نیز از این مواهب سهم دارند و در برخی مواقع حق آنان بر انسان مقدم می‌شود. حقوق نسل‌های آتی نیز در استفاده از منابع گوشزد شده است. بحث توزیع اولیه منابع، یکی از مباحث مورد توجه نظام اقتصادی اسلام بوده و راهکارهایی به منظور تحقق عدالت در توزیع ارائه شده است. تشریح مالکیت دولتی برای منابع طبیعی (فیء) طبق تصریح قرآن مجید به همین منظور است.

برخورد با مجرمان خواهد داشت.

جهت‌گیری اسلام در آفرینش انسان این است که خداگونه شود و همه زمینه‌های لازم اعم از عقل و فطرت به عنوان رسول باطنی در کنار پیامبران به همراه کتاب راهنمای زندگی، را در اختیار او گذاشته و از جمله به او سفارش کرده امانتی را که به عنوان ابزاری در راستای تکامل او در اختیارش نهاده شده به خوبی حفظ کند. هرگاه آدمیان به این تعالیم گوش جان سپرده و عمل کنند و راه و رسم بندگی و خلیفه‌اللهی را بپمایند و با امانتی که خداوند در اختیارشان قرار داده، براساس رهنمودهای ارائه شده از جانب دین عمل نمایند، مشکلات فراوان زیست محیطی که اکنون با آن مواجه هستیم رخت بر می‌بندد. مثلاً هر گاه انسان‌ها حقوق یکدیگر را رعایت کنند، در بهره‌برداری از مواهب طبیعت راه اعتدال را پیش گرفته و دست از زیادت‌طلبی، حرص و آز، اسراف و اتلاف بردارند، در این صورت همین دنیای خود را بهشت می‌یابند. با این وجود علاوه بر این که جهت‌گیری ادیان الهی رسیدن انسان به نقطه اوج کمال و انسانیت است برای پرهیز از غیر واقع‌گرایی، راهکارهایی در متن دین دیده شده تا جوامع در هر سطحی از ایمان به خداوند و عامل به فرامین و رهنمودهای دینی باشند بتوانند محیطی نسبتاً سالم داشته و از تجاوز انسان‌های متخلف جلوگیری کنند. دولت اسلامی، هم‌گونه که در بخش قبلی مقاله اشاره شد از اختیارات گسترده‌ای برخوردار است و مسئولیت اجرای احکام اجتماعی شریعت را عهده‌دار می‌باشد. در حفظ محیط زیست نیز علاوه بر فراهم کردن زمینه تربیت مسلمانان به گونه‌ای که خودجوش این وظیفه مهم خود را انجام دهند ضامن اجرایی این هدف را بر عهده دارد. به طور کلی، رابطه انسان با طبیعت پیرامون او را می‌توان در دو محور مورد توجه قرار داد. محور اول که چگونگی بهره‌برداری از منابع طبیعی است به گونه‌ای که منجر به از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری و منابع تجدید شونده نشود. در این قسمت تشریح مالکیت

دولتی و عمومی برای این منابع، دولت را در اجرای سیاست‌های زیست‌محیطی توانا ساخته است که بر طبق اصول پیش‌گفته بهره‌برداری از این منابع را به گونه‌ای خوبی برنامه‌ریزی کند تا ضمن حداکثر بهره‌وری ممکن عدالت درون نسلی و بین‌نسلی نیز رعایت گردد. به همین جهت آیات و روایات زیادی با این نگرش وجود دارد که به بعضی از آن‌ها از باب نمونه اشاره می‌کنیم.

۱. خداوند انسان را به عنوان نماینده و جانشین وَاذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً وَ امانتدار خود معرفی نموده (بقره (۲): ۳۰) و اسباب خلافت را با تعلیم اسمای حسناى خود برایش فراهم نموده وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا (بقره (۲): ۳۱) و ضمن آن از او خواسته به آبادی امانتی که در به او سپرده شده یعنی زمین و مظاهر آن بپردازند و آن را از هر گونه گزند و تباهی بازدارد. هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا (هود (۱۱۹): ۶۱).

۲. روایات فراوانی درباره تأکید دین بر نظافت (اعم از نظافت شخصی، منزل و محیط) وارد شده و حتی از اصول و نشانه‌های ایمان دانسته شده، بعلاوه خداوند عبادات خود را نیز با نظافت قرین ساخته است. وضو و غسل که مسلمانان به آن رهنمود شده‌اند به نظافت تعلیل شده است (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۶۳، ص ۳۶۴؛ ج ۷۸، ص ۲)، هنگام رفتن به مساجد سفارش شده است که مسلمانان بهترین لباس خود را بپوشند. همچنین در روایتی از امام صادق (ع)، آمده است:

لاتطيب السكني إلا بثلاث الهواء الطيب والماء الغزير العذب والأرض الخوارة. (مجلسی، همان: ج ۷۵، ص ۲۳۴).

زندگی بدون داشتن سه چیز بر انسان گوارا نمی‌باشد: هوای تمیز، آب فراوان و گوارا و زمین حاصلخیز.

روشن است که موارد فوق از مصادیق بارز محیط زیست سالم و در نتیجه داشتن زندگی با نشاط می‌باشد.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۶۹ ■

۳. در روایات فراوانی به حفظ راهها، آبها و سایر اماکن عمومی توجه داده شده و از هرگونه آسیب رساندن به این ثروتها نهی شده و از کسانی که در این راه تلاش می کنند، تمجید شده است چنانچه براساس روایت پیامبر اکرم (ص) هر کس از راه مسلمانان، چیزی را که باعث رنجش رهگذران است برطرف کند خداوند اجر خواندن ۴۰۰ آیه از قرآن برای او ثبت می کند.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): مَنْ أَمَطَ عَنِ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ مَا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ قِرَاءَةِ أَرْبَعِينَ آيَةً كُلِّ حَرْفٍ مِنْهَا بِعَشْرِ حَسَنَاتٍ (نوری، همان: ج ۱۲، باب ۱۹ از ابواب فعل المعروف، ح ۳ ص ۳۸۵)

به همین جهت امام سجاد (ع) هر گاه کلوخی را در راه می دیدند از مرکب پیاده شده و آن از سر راه برمی داشتند.

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: لَقَدْ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ (ع) يَمُرُّ عَلَى الْمَدْرَةِ فِي وَسْطِ الطَّرِيقِ فَيَنْزِلُ عَنْ دَابَّتِهِ حَتَّى يَنْحِيهَا بِيَدِهِ عَنِ الطَّرِيقِ (همان: ج ۴).

از آن طرف کسانی که مسیر مردم را آلوده کرده یا مانعی در آن ایجاد می کنند سرزنش شده اند رسول گرامی اسلام (ص) فرموده اند:

ثَلَاثٌ مَلْعُونٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ: الْمَتَعَوِّطُ فِي ظِلِّ النَّزَالِ وَالْمَانِعُ الْمَاءَ الْمُنْتَابَ وَسَادَّ الطَّرِيقَ الْمَسْلُوكَ (حرر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۱، ص ۳۲۵)

سه گروهند که در اثر کار خود مورد لعنت خداوند قرار می گیرند: الف. کسانی که اماکن عمومی، سایه بانها و محل پیاده شدن مسافران را آلوده کنند. ب. کسانی که آب عمومی (آب نوبتی) را غصب کنند. ج. کسانی که سد معبر کرده و مانع عبور عابران شوند.

در روایت دیگری، امام صادق (ع) از قول پدرانش از پیامبر خدا (ص) نقل می کند:

قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَنْ يَتَعَوَّطَ عَلَى شَفِيرِ بئرٍ مَاءٍ يُسْتَعْدَبُ مِنْهَا أَوْ نَهْرٍ يُسْتَعْدَبُ أَوْ تَحْتَ شَجَرَةٍ فِيهَا ثَمَرَتُهَا (همان).

پیامبر اکرم (ص) از قضای حاجت در کنار چاه آب آشامیدنی، نهر آب، و یا زیر درخت میوه نهی کردند. همه اینها بر اهتمام دین بر پاکیزگی محیط زندگی

و حفظ آن از هرگونه آلودگی دلالت دارد حتی در مواردی کارهایی از این قبیل ضامن اور دانسته شده است، از جمله امام صادق (ع) می فرماید:

«مَنْ أَخْرَجَ مِيزَابًا أَوْ كَنِيْفًا أَوْ أَوْتَدًا وَتَدَا أَوْ أَوْثَقَ دَابَّةً أَوْ حَفَرَ شَيْئًا فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ فَصَابَ فَعَطِبَ فَهُوَ لَهُ ضَامِنٌ» (حرر عاملی، همان: ج ۲۹، ص ۲۴۵) یعنی هر کس ناودان یا گودال و یا چاهی در راه مسلمانان ایجاد کند و یا میخی در جای بکوبد و یا حیوانی را در جایی ببندد و کسی در اثر برخورد با آن صدمه ببیند ضامن آن است.

۴. در روایات زیادی مسلمانان تشویق به درختکاری، زراعت و سایر فعالیت هایی که به نحوی در طراوت و سرسبزی محیط مؤثرند، شده اند از جمله در روایتی از پیامبر اکرم (ص) آمده است:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ طَيْرٌ أَوْ بَهِيمَةٌ إِلَّا كَانَتْ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ (نوری، ۱۴۰۷: ج ۱۳، ۴۶۰، ح ۳).

مسلمانی که نهالی بکارد یا زراعتی به عمل آرد و از آن انسان، پرنده، یا حیوانی استفاده کند، در نامه اعمال او ثواب صدقه نوشته می شود. و نیز فرموده اند: کسی که درخت میوه ای بکارد، خداوند به اندازه ثمر آن به او اجر می دهد.

مَنْ غَرَسَ غَرْسًا فَأَثْمَرَ أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الثَّمَرَةِ (همان: ح ۴).

امام صادق (ع) زراعت و کشاورزی را از محبوب ترین اعمال دانسته و فرموده است تمامی پیامبران غیر از ادریس که شغل خیاطی داشت، کشاورز بودند.

عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ قَالَ قَالَ مَا فِي الْأَعْمَالِ شَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الزَّرْعَةِ وَمَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا زَرَعًا إِلَّا إِدْرِيسَ ع فَإِنَّهُ كَانَ خِيَّاطًا (همان: ص ۴۶۱، ح ۳).

۵. احترام به محیط زیست و انواع گونه های جانوری و گیاهی در مناسک حج و در حرم امن الهی به مسلمانان یادآوری می شود شکار صید و قطع نمودن اشجار و گیاهان در حالت احرام از محرمات محسوب شده و در صورتی که حاجی مرتکب آن شود باید

کفاره پردازد و نکته قابل توجه این است که کفاره تمام محرمات احرام مبتنی بر تعدد و قصد است در حالی که نسبت به صید حتی در صورت عدم توجه نیز باید کفاره بدهد.

۶. نهادینه ساختن فرهنگ آینده‌نگری و خروج از پیله خودنگری، در روایات و نیز آموزه‌های فقهی فراوان به چشم می‌خورد. روایاتی که انسان‌ها را به عمران و آبادی زمین تشویق می‌کند؛ تشویق به ارث باقی گذاشتن و به فکر آینده فرزندان بودن؛ تشویق به وقف و صدقات جاریه؛ از این قبیل هستند. به‌طور طبیعی، چنین فرهنگی، تدبیر نسبت به آینده محیط زیست را نیز به همراه دارد.

در روایتی از پیامبر اکرم تشویق به آینده‌نگری به خوبی ترسیم شده است حضرت فرموده‌اند:

إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ الْفَسِيلَةُ فَإِنَّ اسْتِطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا (همان: ح ۵)

هرگاه نهال خرما جهت کاشتن در دستتان بود و قیامت برپا شد، اگر قادر بر کاشت آن تا وقوع قیامت بودید، آن را بکارید. آبادی و عمران زمین برای انسان مطلوبیت دارد، گرچه کسی از آن بهره نبرد.

هویت و هویت فضای شهر شیعی

در لغتنامه دهخدا در بیان ریشه و اصل کلمه هویت لفظ «هو» آورده شده است و در کنار معانی مختلف به واژه‌ای به نام «تشخص» اشاره شده است که در واقع به آن به عنوان معادل فارسی هویت نگریسته می‌شود. «تشخص، جدایی و ممتاز شدن، تعیین یافتن، انفراد، شخصیت و بزرگی و آنچه بدان چیزی از غیر خود ممتاز شود. چنانچه غیر، دیگر در آن چیز مشارک نباشد، تعریف شده است» (دهخدا، ۱۳۷۲، ص ۵۹۰۸). در فرهنگ فارسی معین نیز در کنار سه معنی عام با معانی چون: ۱- ذات باری تعالی؛ ۲- هستی، وجود؛ و ۳- آنچه موجب شناسایی شخص باشد (مثل ورقه هویت، شناسنامه)، به یک معنی خاص (فلسفی) اشاره شده است؛ در فلسفه، هویت به حقیقت جزئی تعریف شده است. یعنی هر گاه

ماهیت با تشخص لحاظ و اعتبار شود، هویت گویند و گاه هویت به معنی وجود خارجی است و مراد تشخیص است (معین، ۱۳۷۱، ص ۵۲۲۸).

در زبان لاتین واژه هویت را در برابر واژه «Identity» برگزیده‌اند. این واژه از قرن شانزدهم در زبان انگلیسی کاربرد داشته است و شکل‌های دیگر آن در سایر زبان‌های اروپایی از واژه «Identities» در لاتین متاخر گرفته شده است. «Identities» از دو بخش «Iden» به معنای «همان» و «Entities» به معنای «وجود» تشکیل شده است. در فرهنگ‌های معاصر زبان انگلیسی نیز معانی بسیاری برای تعریف واژه هویت آورده شده است. در فرهنگ وبستر (۱۹۸۸، ص ۵۹۷) در برابر واژه «Identity» معانی اصلی زیر ذکر شده است.

۱- همانندی، تشابه ویژگی و خصیصه اساسی یا کلی در موارد مختلف (شباهت)، (ب): همانندی و تشابه در همه آن چیزی که تشکیل دهنده واقعیت عینی شیئی است (کیفیت، حالت و حقیقت یکی بودن)؛ ۲- ویژگی یا شخصیت متمایز کننده فرد؛ و ۳- حالتی از همانندی و تشابه با چیزی بیان شده یا ادعا شده.

در فرهنگ آکسفورد (۱۹۸۹، ص ۶۲۰) نیز دو دسته معنی در تعریف واژه هویت آورده شده است؛

۱- کیفیت یا شرایط (وضعیت) یکسان (همان) بودن در مواد، ترکیب، طبیعت، خصوصیات یا در کیفیات ویژه (ب) یکسانی مطلق و اساسی (ج) یکی بودن، یگانگی

۲- همانندی و تشابه شخص یا چیزی در همه زمان‌ها یا همه شرایط و اوضاع (ب) وضعیت یا واقعیتی که یک شخص یا چیزی خودش باشد و نه چیز دیگری (ج) فردیت، شخصیت، وجود شخصی و فردی، خود همان چیز بودن (د) شرایط شناخته شدن در احساسات و علایق (بهزادفر، ۱۳۸۶).

از نظر «استوارت هال» (۱۹۹۱ الف، ص ۴۷)، با نگاه هگلی، هویت یک روند در حال شدن است و از طرفی یک شناسنامه و عامل شناخته‌شدن محسوب

می‌شود، هویت همواره از طریق تقسیم شدن، معنا پیدا می‌کند، تقسیم بین اینکه من چه هستم و دیگری چه هست؟ (حقیقی، ۱۳۸۶) اساساً هویت مربوط به ذهنیت مشابهی است که فرد با دیگری دارد، به قول استوارت هال (۱۹۹۱ الف، ص ۴۹) هویت مربوط به افرادی است که مشابه هم حرف می‌زنند، مشابه هم فکر می‌کنند، از احساسات مشابه برخوردار هستند. لذا هویت همواره از جایگاه دیگری تعریف می‌شود. هویت همواره یک مفهوم ارتباطی بوده است (بارت، ۱۹۶۹)، به این معنا که ما بوسیله تشابه‌ها و تفاوت‌هایی که با دیگران داریم شناخته می‌شویم (میناگال و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۶۱). هویت به ریشه‌های زندگی، روش‌ها و منش‌هایی که با آن زندگی می‌کنیم، گره خورده است. منظور از روش‌های زندگی، اموری است که خصیصه‌های خاص زندگی ما را منعکس می‌کند. اموری مثل آداب و رسوم اجتماعی، مذهب، نوع لباس پوشیدن، غذا خوردن، گذران اوقات فراغت و خلق و خوی‌های مربوط به روابط اجتماعی، نمونه‌هایی است که هویت یک جامعه را از جامعه دیگر و یا حتی هویت یک فرد را از فرد دیگر متمایز می‌کند (حقیقی، ۱۳۸۶). روان‌شناسی را شاید بتوان یکی از معدود حوزه‌های معرفت بشری دانست که در آن هویت، تعریف و مفهوم نسبتاً روشنی دارد. در روان‌شناسی یکی از مشخصات شخصیت را احساس هویت می‌دانند و آن عبارت است از احساسی که انسان نسبت به استمرار حیات روانی خود دارد و یگانگی و وحدتی که در مقابل اوضاع و احوال متغیر در خارج همواره در حالت روانی خود احساس می‌کند (کلاین برگ، ۱۳۵۵، ج ۲، ص ۱۱ به نقل از پاکنژاد). در واقع می‌توان گفت مفهوم هویت در روان‌شناسی با نام «اریکسون» درهم آمیخته است. به نظر اریکسون، هویت خود انکارهای است که در طی نوجوانی شکل می‌گیرد و افکار فرد را درباره این که کیست و چه کسی می‌خواهد باشد، با یکدیگر تلفیق می‌کند (نوربرگ شولتز، ۱۳۷۷، ص ۳۵۰ به نقل از پاکنژاد).

در جامعه‌شناسی نیز مقوله هویت به عنوان یکی از مهمترین ویژگی و خصوصیات افراد و گروه‌های اجتماعی از جایگاه با اهمیتی برخوردار است و دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلفی در مورد آن ارائه شده است. از نظر آنتونی گیدنز «هویت مربوط به فهم افراد در مورد این که چه کسی هستند؟» و «چه چیزی برای آنها مهم است» تبیین می‌شود. این فهم هویتی، منتزع از منابع معنا ساز مهمی مثل دین، ملیت، نژاد، جنسیت، طبقه اجتماعی و تمایلات گروهی و قومی و حتی محل سکونت می‌باشد. به عقیده «گیدنز» هویت شخص چیزی نیست که در نتیجه تداوم کنش‌های اجتماعی فرد به او تفویض شده باشد، بلکه چیزی است که فرد باید آن را بطور مداوم و روزمره ایجاد کند و در فعالیت‌های بازتابی خویش مورد حفاظت و پشتیبانی قرار دهد (گیدنز، ۱۳۷۸، صص ۸۳-۸۲)

در مقابل این دیدگاه که هویت شخص را بازتابی از خود آگاهی شخص به خود تعریف می‌کند. عده‌ای دیگر از جمله جامعه‌شناسان نظریه کنش متقابل نمادی، اعتقاد دارند که هویت قبل از آنکه پدیده‌ای فردی باشد امری اجتماعی است (افروخ، ۱۳۷۷، ص ۲۲۱). در حقیقت، هویت مجموعه‌ای از صفات و مشخصات است که باعث تشخیص یک فرد از افراد دیگر و یا یک شیء از اشیای دیگر می‌گردد و هدف از تعیین هویت، پیدا کردن تفاوت اشخاص و اشیاء از یکدیگر است. فرآیند تشخیص هویت فرآیندی است قیاسی بین عینیت موجود (Object) با داده‌هایی از آن در ذهن (Subject) هر ابژه یا هر فضا با آن، که یک موجودیت خارجی مستقل است. ولی در فرآیند ادراک تبدیل به یک پدیده ذهنی می‌شود (دانشپور، ۱۳۷۹).

با توجه به فرهنگ هر جامعه ای شهروندی یک نوع ایده قومی است که از ارزش‌ها، هنجارها، قوانین، اخلاق و... حاکم بر جامعه شکل می‌گیرد. به نظر گیدنز در فرهنگ شهروندی باید «شهروندی را یک مثال عالی از دوگانگی ساختاری در نظر گرفت که

نمودار ۳. شهروندی، شهر و مدیریت در شهر، ماخذ: نجاتی حسینی، ۱۳۸۰.

قالب دولت کارآفرین پیشنهاد می‌دهند و معتقدند که الگوی دولت کارآفرین در مدل بازآفرینی دولت راهی خلاق در رویارویی با مشکلات در بخش دولتی ارائه می‌کند. آنها با نقد بوروکراسی آن را مناسب دنیای جدید نمی‌دانند و راه کار بدیل را از طریق تأمین بسترها و تسهیلات لازم برای انجام امور از طریق خود مردم پیشنهاد می‌کند. آنها چند پیشنهاد برای اصلاحات بخش دولتی ارائه می‌دهند.

۱- «دولت تسهیل گر»: هدایت به جای اجرا؛ بر این اساس دولت کارآفرین بایستی بیشتر به فکر سیاستگذاری باشد تا اینکه نهادهایی برای پاسخ به نیازهای جامعه ایجاد کند؛

۲- «دولتی که خواهان اجتماعی خودگردان است»: توانمندسازی به جای خدمت رسانی را بایستی سرلوحه کار خود قرار دهد؛

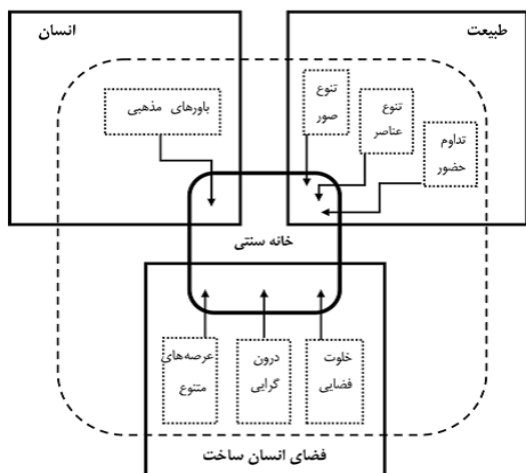
۳- «دولت رقابتی»: رقابت، شایسته سالاری و

نمی‌توان در آن فرد و جامعه را دقیقاً به عنوان ایده‌های مخلف و دشمن یکدیگر درک کرد. در عوض کارگزاری فرد و کردارهای اجتماعی به طور متقابل و به هم وابسته‌اند. فرد از طریق اعمال حقوق و تعهدات، شرایط ضروری شهروندی را بازتولید می‌کند» (نامی، ۱۳۸۴، ص ۱۵).

دولت، فضای شهری و محیط زیست

در رابطه با نقش دولت در حاکمیت مطلوب، در ادبیات مدیریتی، رویکردهای مختلفی مطرح شده است. «آزبورن و گیلبر» (۱۹۹۲) با طرح مدل بازآفرینی دولت، رقابتی بودن، مشتری محوری، پیش‌نگری، مدیریت محوری و تسهیل‌گری را از ویژگیهای دولت خوب بر می‌شمارند. (Osborn and gaebler, ۱۹۹۲)

آزبورن و گیلبر با طرح مدل بازآفرینی دولت در سال ۱۹۹۲، راهی نوین برای کارآمد تر نمودن دولت را در

نمودار ۴. شرایط و زمینه های لازم در طبیعت، انسان و محیط انسان ساخت برای ارتقای تعلق (منتج از حضور طبیعت) نسبت به مکان، ماخذ: داعی پور، ۱۳۹۳، ص ۵۶.

۲- استراتژیک فکر کردن، دموکراتیک عمل کردن؛
۳- هدف اساسی منفعت عمومی است نه پیامدهای

جانبی آن؛

۴- خدمت به شهروندان نه مشتریان؛

۵- پاسخ گویی بر اساس استانداردهای حرفه‌ای،

ارزش‌های اجتماعی و منافع شهروندی؛

۶- مدیریت با مشارکت مردم نه تأکید صرف روی

بهره‌وری؛

۷- خدمات عمومی ماورای کارآفرینی.

نظریات محیط زیست شهر

در ادامه به اختصار نظریات مهم و مرتبط شامل نظریه‌های جامعه‌شناختی محیط‌زیست، نظریه جمعیت‌شناختی، نظریه‌های آموزشی، نظریه‌های فرهنگی و نظریه اکوفمنیست بیان می‌شود:^۱

نظریات جامعه‌شناختی مشارکت محیط زیستی

با توجه به تحولاتی که در سالهای اخیر صورت گرفته رابطه جامعه‌شناسی و محیط زیست شهری

نزدیک‌تر شده و جامعه‌شناسان در نظرات خود به محیط زیست شهری و ارتباط آن با انسان و جامعه پرداخته‌اند. برای نمونه به نظر «مارکوزه» می‌توان

خلاقیت را در خدمت رسانی ایجاد می‌کند، انحصار دولتی را مجبور به پاسخ گویی به نیازهای مشتریان می‌کند و خلاقیت را تشویق و انحصار را از بین می‌برد؛

۴- «دولت ماموریت محور به جای سازمان قانون محور»؛

۵- «دولت نتیجه محور»: که در آن سرمایه‌گذاری روی ستاده‌ها انجام می‌گیرد و نه داده‌ها؛

۶- «دولت مشتری محور»: که به نیازهای مشتری نه بوروکراسی توجه دارد؛

۷- «دولت درآمد زا»: که ایجاد درآمد به جای هزینه، اصل و محور فعالیت‌ها قرار می‌گیرد؛

۸- «دولت پیش نگر»: که در آن بر پیشگیری به جای درمان تأکید دارد و دولتی با استراتژی پیش‌تازان طراحی می‌کند؛

۹- «دولت غیر متمرکز»: که تغییر جهت از سلسله مراتب به مشارکت و گروه‌های کاری همگن خواهد بود؛

۱۰- «دولت بازارگرا»: که در آن اهرم تغییر از طریق بازار خواهد بود؛

همچنین «دنه‌ارت» (۲۰۰۰) با طرح «نظریه خدمات عمومی جدید»، با نقد نظریات اصلاحی جدید آربورن و گیلبر عقیده دارد که اگر حرکت ما سریعاً به سوی هدایت‌گری باشد ممکن است سکون دولت خود حذف شود. از اینرو موضوع اصلی مدیریت دولتی باید خدمات دهی باشد و مدیریت دولتی باید مسئولیت خدمات رسانی داشته باشد. بر این اساس ایشان مدل جدیدی با نام خدمات عمومی جدید را در پارادایم دولت خوب با ارزش‌های ذیل پیشنهاد می‌کند.

۱- خدمت رسانی به جای هدایت‌گری که در آن بر افزایش نقش دولت در کمک به شهروندان به جای کوشش در کنترل یا هدایت آنها، تأکید شده است؛

۱. برای اطلاعات بیشتر ر. ک: پولادی، ا.، (۱۳۸۹) طرح پژوهشی بررسی نقش اجتماعی فرهنگی زنان شهر مشهد در ارتقاء کیفی محیط زیست شهری. مدیریت توسعه و پژوهش شهرداری مشهد.

اشاره داشت. مارکوزه معتقد است: «تفکر و عمل باید تغییر یابد، تغییر دیدگاه کمی و مصرف‌مداری به زیبایی‌شناختی، اساس این دگرگونی می‌باشد. وی جنبش زیست محیطی را جنبش‌رهایی بخش سیاسی و روانشناختی می‌بیند.»^۱ همچنین نظریات مختلفی وجود دارد که نشان‌دهنده ارتباط عوامل اجتماعی و فرهنگی با ارتقاء محیط زیست شهری می‌باشد. از آن جمله می‌توان به نظریه تقسیم کار امیل دورکیم اشاره کرد. دورکیم جوامع را به دو نوع تقسیم کرده و برای هر یک، همبستگی خاصی را مطرح کرده است. «در جوامع کهن و گذشته که تقسیم کار وجود نداشته، همبستگی مکانیکی^۲ خودبخود حاکم بوده، اما در جوامع جدید و پیشرفته که تقسیم کار از مشخصات آن است، همبستگی ارگانیک^۳ یا اندامی حاکم می‌باشد.»^۴ بر طبق این نظریه مردم جامعه امروزی خود را فقط مسئول امور مربوط به خودشان می‌دانند و برای هر کاری از نهاد، واحد یا شخص به‌خصوصی انتظار دارند و همین مسئله در خصوص مسائل محیط زیست شهری نیز حاکم است. یعنی آنچه مربوط به محیط زیست شهری می‌باشد، جزء وظایف نهاد یا سازمانی خاص می‌دانند و به راحتی از آن حیطه کنار می‌کشند. در واقع همان همبستگی ارگانیکی بر دنیای امروز حاکم است.

نظریات آموزشی مشارکت محیط زیستی

«هانشل»^۵ نشان داد که آموزش ضمن خدمت محیط زیست توأم با مطالب تکمیلی کلاس از نظر افزایش اطلاعات و اتخاذ گرایش‌های مثبت در قبال محیط زیست شهری و آگاهی از نقش انسان در برابر آن،

دستاوردهای قابل توجهی را بدنبال داشته است. با استفاده از این یافته‌ها می‌توان گفت، معلمینی که دوره آموزشی ضمن خدمت را در آموزش محیط زیست شهری گذرانیده‌اند، گرایش بیشتری به توسعه افکار مثبت نسبت به موضوع محیط زیست شهری خواهند داشت.

نظریات فرهنگی مشارکت محیط زیستی

افراد بسیاری در مورد فرهنگ و تأثیر آن بر فرد و تأثیرپذیری آن، تحقیق و بررسی کرده‌اند. اما نقطه مشترک آنها تعامل بین انسان و فرهنگ بوده است. به منظور بررسی ارتباط فرهنگ با رفتار محیط زیست شهری و ارتقاء آن از دو نظریه استفاده شده، که در ادامه به توضیح آنها پرداخته می‌شود. بسیاری از رفتارهای آلوده کننده محیط زیست شهری ناشی از تأخر فرهنگی می‌باشد. اصلاح و بالا رفتن سطح فرهنگ زیست محیطی نه تنها موجب کاهش آلودگی می‌گردد بلکه گرایش مردم نسبت به کنترل و تحت فشار قرار دادن عوامل نهادی آلودگی نیز افزایش می‌یابد. بر اساس این نظریه چهارچوب نگاه انسان و دانش آنها نسبت به جهان و همچنین تصورات و آرزوها، توسط محتوای فرهنگی ساخته می‌شود که در آن زندگی می‌کنیم. بدین طریق درباره جهان، آموزش می‌بینیم. به نظر آنها حتی پاسخ‌های عاطفی مردم، یک محصول فرهنگی شناخته می‌شود. براساس چنین نظراتی می‌توان نتیجه گرفت که مردم بر اساس فرهنگ خود، عمل می‌کنند و رفتار محیط زیست شهری انعکاسی از فرهنگ حاکم بر جامعه می‌باشد، با استفاده از عقیده و باور مردم، می‌توان نگرش و رفتار آنها را تغییر داد و این امر در

۱. برای اطلاعات بیشتر ر. ک: بری، ج، (۱۳۸۰) محیط زیست و نظریه اجتماعی، ترجمه: حسن پویان و نیره توکلی. چاپ اول.

2. Mechanic correlation

3. Organic correlation

۴. برای اطلاعات بیشتر ر. ک: کوزر، ل، (۱۳۷۹). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی. محسن ثلاثی. چاپ هشتم، انتشارات علمی.

5. Hanshel

حوزه محیط زیست شهری نیز امکان پذیر می باشد^۱.

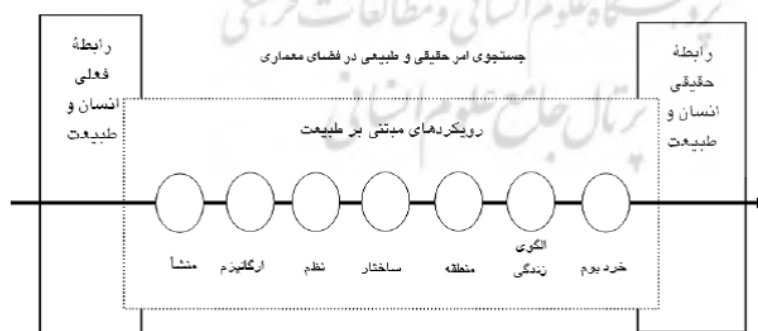
نظریات جمعیت‌شناختی مشارکت‌محیط‌زیستی

طبق نظر «بوتکین»^۲ یکی از عوامل ایجاد بحران محیط زیست شهری، جمعیت می‌باشد. از زمان آفرینش انسان، پیوند در جنس زن و مرد نیز همراه آدمی بوده و این پیوند، تولد انسانهای دیگری را بدنبال داشته است و دوباره پیوند و دوباره تولد و این چرخه همچنان ادامه داشت و هیچ کس به این موضوع فکر نمی کرد آیا زمین، گنجایش افزایش ساکنینش را دارد؟ در سال ۱۷۹۸ هیچکس همانند مالتوس بطور جدی و رسمی، بحران جمعیت را مطرح نکرده بود «اصل نظریه او حول این محور می‌چرخد که علی‌رغم افزایش هندسی جمعیت، منابع غذایی به شکل حسابی، افزایش می‌یابد که نهایتاً در صورت افزایش جمعیت دنیا با کمبود غذا مواجه خواهد شد و این کمبود، سایر منابع را تهدید می‌کند و بقای انسان دچار اختلال می‌شود.» با توجه به آنکه میزان جمعیت بر محیط زیست شهری آن منطقه مؤثر است، باید با اجرای برنامه‌ریزی‌های صحیح از افزایش جمعیت منطقه جلوگیری کرد.

نظریات اکوفمینیست مشارکت محیط‌زیستی

محیط و طبیعت جزء مواردی می‌باشد که متأثر از

رفتارهای مستقیم و غیرمستقیم مردان و زنان است و تفکر، رفتار و بینش این دو جنس، بر چگونگی و کیفیت محیط زیست شهری، مؤثر خواهد بود. «رزمری رویتر» معتقد است که متصل کردن حرکت زیست‌بودم شناختی و جنبش فمینیستی، یکی از شروط پیروزی هر دو جنبش می‌باشد. محیط زیست شهری را نمی‌توان به دور از جنسیت مورد بررسی قرار داد. طرفداران جنبش فمینیستی و جنبش طرفداران محیط زیست شهری به منظور برتر نشان دادن نگرش زیست‌شهری زنان بر مردان، کلماتی مانند زمین بگو، مام زمین، تأکید کرده‌اند، چراکه اینگونه واژه‌ها یادآور جنس زن می‌باشند. نوع دیگری از این نظریه بنام «اکوفمینیسم مقاومتی» بر این عقیده پافشاری می‌کند که فکر زنان بیشتر از مردان در زمینه محیط زیست شهری، فعالیت دارد. در این خصوص می‌توان به «جنبش چیپکو» در هندوستان که توسط زنان محلی بر علیه الوارسازی تجار تی یا اردوی صلح در گرینهام انگلستان اتفاق افتاده اشاره نمود. نقش زنان در دفاع از محیط زیست شهری به‌خصوص در جاهایی که ذینفع هستند، مانند تولید مثل و جمعیت، بیشتر از مردان مشاهده شده است.

نمودار ۵. رابطه انسان و طبیعت و رویکردهای مبتنی بر طبیعت در احیا شهری؛

ماخذ: نورمحمدی، ۱۳۸۸، ص ۵۷.

۶. برای اطلاعات بیشتر ر. ک: پولادی، ا.، (۱۳۸۹). طرح پژوهشی بررسی نقش اجتماعی فرهنگی زنان شهر مشهد در ارتقاء کیفی محیط زیست شهری. مدیریت توسعه و پژوهش شهرداری مشهد.

7. Daniel bautkin

نقد نظریه های زیست محیطی در غرب

منتقدین نظریه های زیست محیطی، از جمله اسپراوت ها، به بحث در مورد نویسندگانی می پردازند که دارای «زبانی محیط گرایانه» بوده اند. لذا می توان گفت:

۱. اسپایکمن به دو دلیل از مکیندر انتقاد نمود، یکی برآورد بیش از حد از امکانات «قلب زمین»، و دیگری کم بها دادن به امکانات «هلال داخلی».

۲. اشتراوس - هوپه با تحلیل مکتب ژئوپولیتیک آلمان اظهار می کند که «به طور خلاصه، هیچ گواه تاریخی وجود ندارد که ثابت کند طبق ادعای طرفداران «فضای حیاتی» رابطه ای علی میان فشار جمعیت و توسعه ی قلمرو کشورها وجود دارد». به لحاظ تاریخی، توسعه ی قلمرو کشورها ناشی از عواملی غیر از فشار جمعیت بوده است.

۳. غالباً ادعا می شود که تحولات تکنولوژیک، مفهوم «قلب زمین» مکیندر و نظریه ی ژئوپولیتیک هاوس هوفر را منسوخ نموده است. به اعتقاد اشتراوس - هوپه «اگر زمانی مفهوم «قلب زمین» اعتبار داشت، دیگر نمی توان مطمئن بود که تکنولوژی نوین آن را بی اعتبار نسازد، و در واقع هم شاید قبلاً آن را بی اعتبار ساخته باشد.

۴. اسپراوت ها معتقدند که نظریه های ماهان و مکیندر منسوخ شده اند و این امر را حاصل دو عامل می دانند، یکی بروز نوآوری هایی در صنایع نظامی، و دیگری «اشکال شبه نظامی و غیر نظامی کنش های متقابل سیاسی».

۵. کریستوف نویسندگان ژئوپولیتیک را به خاطر «کاربرد حقایق و قوانین فیزیکی به منظور توجیه تقاضاها و اعتقادات سیاسی» مورد انتقاد قرار داده و سپس اظهار می کند که «یکی از نمونه های بارز مجادلات متناقض و نومیدانه ای که این امر ممکن است به آن منجر شود، مفهوم «دولت هم ساز» است که در واقع شبیه مفهوم «مرزهای طبیعی» است» (دوئرتی، جیمز؛ فالترزگراف، رابرت؛ پیشین، صص ۱۲۷-۱۲۹).

رهیافتهای نظری محیط زیستی در اسلام

تا قبل از سال ۳۵۲ ه.ق قوانین و احکام مربوط به مذهب سنت ساکن اجرا می شد و شیعیان شدیداً جماعت و مسایل مربوط به آن تعقیب در متصرفات اسلامی به خصوص بغداد و ایران - از ترس و آزار حاکمان سنی مذهب جرأت اجتماع علنی برای تبلیغ کیش از آیین خود نداشتند. تنها از سال ۳۵۲ ه.ق بود که معزالدوله دیلمی خاندان آل بویه، دستور داد تا مردم شیعی مذهب بغداد تقیه را عقاید مذهبی را اظهار دارند و در ده روز اول ماه محرم تقیه را علناً کنار گذارند و در روزهای عزیزی که برای شیعیان است مغازه ها را در بغداد تعطیل کنند و به همراه زنان با موهای ژولیده و صورت گل مالی شده از منازل خود به خیابان ها آیند و سینه زنان مراسم عاشورای حسینی را به جای آورند (یوسف جمالی، ۱۳۷۲؛ ص ۱۴۶). در دوران حکومت الجایتو؛ سلطان محمد خدابنده (۷۰۳-۷۱۶) نیز جو مذهبی بر ایران حاکم شد، و به خصوص پس از گرویدن او به شیعه نام دوازده امام یا چهارده معصوم در حاشیه سکه ها نوشته شد.

آل بویه و سربداران (۷۳۶-۷۸۸) قبل از صفویه تنها سلسله های محلی بودند که مذهب تشیع را به عنوان ایدئولوژی فکری خود انتخاب نمودند و از نشانه های ارادت ایشان یکی آوردن صلوات چهارده معصوم در حاشیه سکه در دوران علی مؤید سربدار (۷۶۶-۷۸۳) قابل مشاهده است (رهبر گنج، ۱۳۸۲، ص ۴۶). معیارهای مورد نظر عبارتند از قاب های صفحات بعد .

نتیجه گیری و جمع بندی

شهر به عنوان بخشی از محیط زیست شامل سیستمهای زنده (طبیعی)، ساخته شده، تغییر شکل یافته و تجربه شده توسط مردم تعریف می شود. تعاملات بین فضا و جامعه در شهر ناشی از ارتباط تاریخی بین آگاهی انسان، ماده، انرژی و اطلاعات است. با تمرکز بر نقش تغییردهنده شهر در محیط

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۷۷

قالب ۱. نظم و هماهنگی در سازگاری؛ ماخذ: همایونی، ۱۳۸۵.

نظم و هماهنگی

آیه نظیر: آن هفت آسمان طبقه طبقه را بیافرید. در آفرینش خدای رحمان هیچ خلل و بی نظمی نمیبینی. پس بار دیگر نظر کن. آیا در آسمان شکافی میبینی (ملک: آیه ۳).

ادب و وقار	۱- نظم و هماهنگی
در انفس	در آفاق
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

۷۸

جدول شماره ۱: مقایسه تصویری قانون نظم و هماهنگی در آفاق و انفس (نگارنده ۱۳۸۵)

۴ و ۶- هماهنگی رنگها در طبیعت	۱۰- نظم فراکتالی در گل کلم بروکلی
۵ و ۶- نظم هندسی در بلورهای یخ	۱۱- نظم فراکتالی در حلقون
۷ و ۸- هندسه فراکتالی در درختان	۱۲- نظم و هماهنگی بین اجزاء بدن
۹- نحوه انشعاب پذیری تکراری درخت	۱۳ تا ۱۵- تجلی قانون نظم و هماهنگی در رفتار انسان

قاب ۲. تضاد در سازگاری؛ ماخذ: همایونی، ۱۳۸۵.

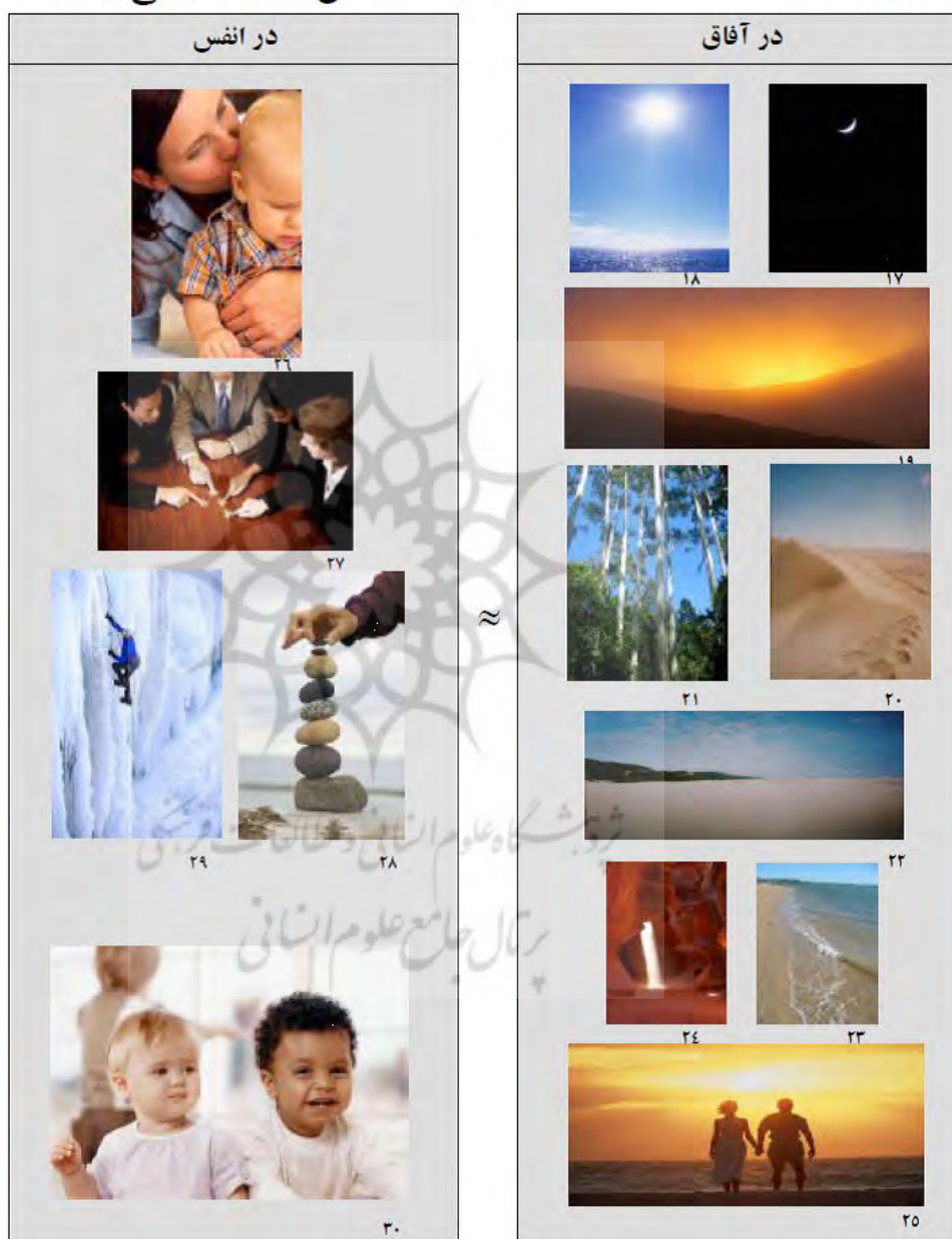
تضاد

آیه نظیر: از هر چیز دو نوع (نر و ماده) آفریدیم تا مگر متذکر حکمت خدا شوید (ذاریات: آیه ۴۹)

تبادل صفات اخلاقی متضاد

≈

۲- تضاد

جدول شماره ۲: مقایسه تصویری قانون تضاد در آفاق و انفس (تکرانده ۱۳۸۵)

- ۲۴- نور و ظلمت
- ۲۵- زن و مرد
- ۲۶- احساس
- ۲۷- منطق
- ۲۸- محیط
- ۲۹- بی باک و جسور

- ۱۷- شب
- ۱۸- روز
- ۱۹- تبدیل شب و روز به یکدیگر عامل حرکت در طبیعت
- ۲۰ و ۲۱- تنوع اقلیمها
- ۲۲- هارمونی متضادها در یک اقلیم
- ۲۳- خشکی و تری

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۷۹ ■

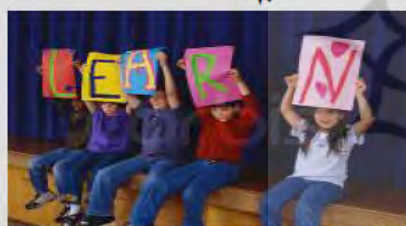
قاب ۳. وحدت در کثرت در سازگاری؛ ماخذ: همایونی، ۱۳۸۵.

وحدت در کثرت

آیه نظیر: اول و آخر هستی و پیدا و پنهان وجود، همه اوست و او به همه امور عالم داناست (حدید: آیه ۳).

مشورت و کار گروهی

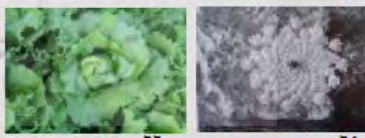
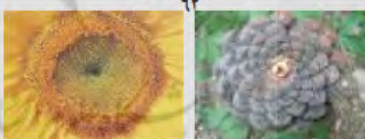
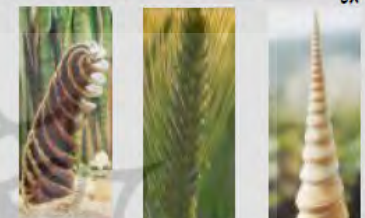
در انفس

≈

۴- وحدت در کثرت

در آفاق

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۸۰ ■

جدول شماره ۴: مقایسه تصویری قانون وحدت در کثرت در آفاق و انفس (تکارنده ۱۳۸۵)

۵۸ تا ۶۷ - اشاره به نقطه مرکزی در بین کثرت اجزاء
۶۰- کثرت دانه های گندم در نهایت ، فرمی واحد را نشان می دهد .

قاب ۱. صمد در سازگاری؛ ماخذ: همایونی، ۱۳۸۵.

صمد

آیه نظیر: خدا از همه بی نیاز است (توحید: آیه ۲).

۵- صَمَد

نیاز (به معنویت)

≈

در انفس	در آفاق
 <p>۸۱</p>	 <p>۷۵</p> <p>۷۴</p> <p>۷۶</p> <p>۷۷</p> <p>۷۸</p> <p>۷۹</p> <p>۸۰</p>

جدول شماره ۵: مقایسه تصویری قانون صمد در آفاق و انفس (تکارتده ۱۳۸۵)

۷۹- اتصال و نیاز جنین به بند ناف

۸۰- اثر به جا مانده از اتصال و نیاز، به صورت ناف!

۷۴- اتصال کوه به زمین

۷۵- اتصال و نیاز تنه درخت به ریشه و ریشه به زمین

۷۶ و ۷۷ و ۷۸- نیاز و اتصال میوه به شاخه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۸۱ ■

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۶. رهیافت نظری شیعه به محیط زیست شهری و زیست بوم؛ ماخذ: ترسیم نگارندگان.

منابع و ماخذ

- داعی پور، زینب (۱۳۹۳) رابطه حضور طبیعت و افزایش حس تعلق در خانه های سنتی ایران، باغ نظر، شماره ۳۰.
- نورمحمدی، سوسن (۱۳۸۸) ضرورت درک سرشت معماری، هنرهای زیبا، شماره ۳۷.
- همایونی، نازگل (۱۳۸۴) طبیعت مرموز، علوم محیطی، شماره ۴.
- رهبر گنجه، تورج (۱۳۸۲) نقش اسما متبرکه بر سکه، کیهان فرهنگی، شماره ۲۰۲.
- یوسف جمالی، محمد کریم (۱۳۷۲) تشکیل دولت صفوی و تعمیم مذهب تشیع، تهران، چاپ و صحافی اصفهان.
- احمدی حسن (۱۳۷۷) عوامل ظهور و گسترش ایده مشارکت در برنامه ریزی و شهرسازی، فصلنامه پژوهش، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاددانشگاهی، پیش شماره دوم.
- ارجمندنیاء، اصغر (۱۳۸۰) سازمانهای غیر دولتی راهبرد مشارکت سازمان یافته، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۵.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶) محله گرایی و روند توسعه شهر تهران، ارائه شده در همایش محلات تهران، چالش ها و راهبردها، مرکز مطالعات فرهنگی شهر تهران
- انصاری، محمد اسماعیل (۱۳۷۹) مشارکت اجتماعی

زیست، شهر ترکیب تغییر شکل داده شده ای از منابع (زمین، آب، هوا، منابع کانی، و انسان) تلقی می شود. در نتیجه، شهر منبعی با نظم مجدد تعریف می شود که منافعی را برای شهرنشینها، منطقه و ملت فراهم می آورد. راپاپورت در تعریفی جامع شهر را تجلی یک مدل شناختی آگاهانه معرفی می کند که به عنوان نمادی از تفکرات، ایده ها و اندیشه هایی است که در قالب یک شکل فیزیکی تبلور یافته و آن قدر غنی است که مناطق وسیعی را به نظم درمی آورد. به عبارت دیگر، شهر جایی است که مجموع منابع، نیروها و عوامل تشکیل دهنده محیط زیست را برای ایجاد محیط مطلوب جهت زندگی انسان در رابطه ای تعریف شده به نظم درآورده است. توجه به این تعاریف نشان می دهد که رابطه انسان و طبیعت است که شهر را به عنوان بخشی از محیط زیست شکل می دهد. به همین دلیل، این ۲ واژه با یکدیگر رابطه هم پیوند و متقابل دارند. باین وجود، کنار هم قرار گرفتن ۲ واژه «محیط زیست» و «شهر» در ادبیات برنامه ریزی محیط زیست و برنامه ریزی شهری در واکنش نسبت به ارتباطات ناهمگون آن دو در دوران رشد سریع شهرنشینی در سده گذشته، چه در نظریه و چه عمل، یعنی به دلیل جدایی انسان از طبیعت و تمایز شهر از محیط زیست، بوده است. همچنین در غرب، با پایان یافتن جنگ جهانی دوم، در پی بحران های اقتصادی ۱۹۲۱ و ۱۹۲۹ میلادی، گرایش به ملی کردن اقتصاد و ارائه تعریف جدیدی از حقوق مالکیت، به گسترش فعالیت های دولتی انجامید؛ به طوری که در اوایل دهه ۸۰ میزان سرمایه گذاری های ثابت و دولتی در برخی از کشورها، بیش از ۵۰ درصد کل ذخایر سرمایه این کشورها بر آورد شد. تجربه ناکارآمدی شرکت های دولتی و انحصارهای ملی در این سالها موجب شد که گرایش به خصوصی سازی و بازگشت به مکانیزم بازار، بار دیگر افزایش یابد. محیط زیست تمام عرصه پیرامونی حیات، شامل زمین، هوا و آب است که افراد انسانی، گیاهان و جانوران در آن زندگی می کنند.

و نقش آن در وفاق اجتماعی، فرهنگ عمومی وفاق اجتماعی، تهران.

بحرینی و دیگران (۱۳۸۸) تحلیل مبانی نظری طراحی شهری معاصر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

بحرینی، حسین و طیبیان، منوچهر (۱۳۷۷) مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری، مجله محیط شناسی، دوره ۲۴، شماره ۲۱.

برک‌پور، ناصر و ایرج اسدی، (۱۳۸۸)، «مدیریت و حکمروایی شهری»، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.

بهرام سلطانی، کامییز (۱۳۸۴) مبانی معماری فضای سبز شهری، انتشارات دید (زیر نظر وزارت مسکن و شهرسازی، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران)، تهران.

تانکیس فرن (۱۳۸۸) فضا، شهر و نظریه اجتماعی (مناسبات اجتماعی و شکل‌های شهری)، ترجمه حمید رضا پارسی و آرزو افلاطونی، انتشارات دانشگاه تهران.

توسلی، محمود (۱۳۶۰) ساخت شهر و معماری اقلیم گرم و خشک ایران، تهران، ناشر نویسنده.

تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۵) شهرهای انسان محور بهبود محیط عمومی در شهرهای بزرگ و کوچک، ترجمه حسن علی لقایی و فیروزه جدلی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.

چنگز، چارلز (۱۳۸۳) طبیعت در گفتگو با طبیعت، ترجمه آبتین گلکار، مجله معمار، شماره ۲۷.

حبیبی، سعیدی رضوانی (۱۳۸۴) شهرسازی مشارکتی کاوشی نظری در شرایط ایران، مجله هنرهای زیبا، شماره ۲۴، صص ۱۵-۲۴

حبیبی، سید محسن (۱۳۷۹) جامعه مدنی و حیات شهری، مجله هنرهای زیبا، تهران، شماره ۷.

حبیبی، سید محسن؛ سعیدی رضوانی، هادی (۱۳۸۴) شهرسازی مشارکتی؛ کاوشی نظری در شرایط ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴

حبیبی، محسن (۱۳۷۸) فضای شهری، حیات واقعه‌ای و خاطره‌های جمعی، مجله صفا، سال نهم، شماره ۲۸. بهار و تابستان ۱۳۷۸.

حسینی، سید علی (۱۳۸۰) روشهای مشارکت شهروندان در طرحهای توسعه شهری (شهررشت)، پایان نامه دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

دانشپور سید عبدالهادی و چرخچیان مریم (۱۳۸۶) فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات مدنی، مجله باغ نظر، شماره ۷.

دانشپور، عبدالهادی و دیگران (۱۳۸۶) فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی، فصلنامه باغ نظر، سال ۴، شماره ۷. بهار و تابستان ۸۶.

دیبا، داراب و مجتبی انصاری (۱۳۷۴) چگونگی شکل گیری ارتباط انسان با محیط مصنوع، اولین مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور.

دیگر، کارین و پونالد کمپن، (۱۳۸۵)، «حکمرانی شهری در چهارچوب سیاستگذاری شهرهای بزرگ (اهداف و عملکردها در شهر دن‌هاگ هلند)»، مترجم: منیژه لاله‌پور، مجله شهرداریها، شماره ۷۵.

رحمانی، ب. (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در حفظ محیط زیست شهری با تاکید بر نگرش اکوفمینیستی، فصلنامه جغرافیایی آمایش. شماره ۷.

سرینیواس، ه. (۱۳۸۰) محیط زیست شهری، سیاست‌گذاری و اقدام. ترجمه و تلخیص سیروس موسوی، تهران. شهرداریها. شماره ۳۲

سعیدنیا، احمد (۱۳۷۹) کتاب سبز شهرداری ج - ۹ (فضاهای سبز شهری)، انتشارات شهرداری های کشور، تهران.

سعیدنیا، احمد، (۱۳۷۹)، «مدیریت شهری، کتاب سبز شهرداری»، جلد یازدهم، انتشارات سازمان شهرداری های کشور، تهران.

سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۷۶) مشارکت مردمی و برنامه ریزی توسعه، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دروه دوازدهم، شماره دوم

شریف زاده، فتاح و رحمت اله قلی‌پور، (۱۳۸۲)، «حکمرانی خوب و نقش دولت»، مجله فرهنگ مدیریت، سال اول.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۸۳ ■

- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) مشارکت شهروندی، حکمرانی شهری و مدیریت شهری، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۸ شهری، شماره ۸
- شکوری، علی (۱۳۹۰) مشارکتهای اجتماعی و سازمانهای حمایتی؛ با تاکید بر ایران، تهران، انتشارات سمت.
- شوریابی، حسین (۱۳۸۶) ارزیابی الگوهای مشارکت شهروندان تهرانی در طرح های توسعه شهری و ارائه الگوی بهینه، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس.
- صالحی فرد، محمد و علی زاده، سیددانا (۱۳۸۷) تحلیلی بر ابعاد اجتماعی و روانشناختی فضاهای سبز در شهرها (با رویکرد مدیریت شهری)، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۱.
- طالب، مهدی و زهره نجفی اصل (۱۳۸۹) آموزه هایی از روند مشارکت روستایی در ایران، فصلنامه پژوهش های روستایی، شماره ۲.
- عباس زاده، محمد (۱۳۸۷) بررسی عوامل موثر بر مشارکت شهروندان در امور شهر (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، استادان راهنما: دکتر رسول ربانی و دکتر وحید قاسمی، پایان نامه دکتری جامعه شناسی دانشگاه اصفهان.
- عباس زاده، محمد (۱۳۸۷)؛ بررسی عوامل موثر بر مشارکت شهروندان در امور شهر موردی؛ اصفهان، رساله دکتری جامعه شناسی، دانشگاه اصفهان.
- عباسی، رقیه. (۱۳۸۷) بررسی فرایند مشارکت شهروندان در اداره شهرهای ایرانی، اولین همایش سراسری علمی و دانشجویی جغرافیا، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- گودسل، چارلز (۱۳۸۶) مفهوم فضای عمومی و جلوه های مردم سالارانه آن، ترجمه نوریخس، هدیه. فصلنامه معماری ایران، دوره هشتم، شماره ۲۹+۳۰، تابستان و پاییز ۱۳۸۶.
- نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۸۰) جامعه مدرن: شهروندی و مشارکت، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۵.
- نجاتی حسینی، سیدمحمود، «پارادایم جدید مدیریت شهری»، فصلنامه مدیریت شهری، س ۱، ش ۱، بهار ۱۳۷۹.
- نجاتی حسینی، سیدمحمود. (۱۳۸۰) بررسی جایگاه مفهوم شهروندی در قانون شهرداری ایران، تهران: انتشارات سازمان شهرداری های کشور، چاپ اول.
- نصر، حسین (۱۳۷۹) انسان و طبیعت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- نصر، سید حسین (۱۳۸۴) دین و نظام طبیعت، ترجمه محمد حسن فغفوری، انتشارات حکمت، چاپ اول.
- نورمحمدی، سوسن (۱۳۸۸) ضرورت درک سرشت فضای معماری با استناد به رویکردهای معاصر مبتنی بر طبیعت، هنرهای زیبا، شماره ۳۷.
- همایونی، نازگل (۱۳۸۵) طبیعت مرموز، نشریه علوم محیطی، سال دوم، شماره ۷.
- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۱) راهکارهای مشارکت عامه مردم در خط مش گذاری عمومی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره سیزدهم
- یانگ، کن (۱۳۸۳) طراحی اکولوژیک در معماری یا طراحی سبز، ترجمه سیما زنگنه، تهران، آبادی، شماره ۴۲.
- Anderson, Harold (1959) Creativity and its Cultivation, New York: Harper & Row.
- Anderson, Ray (1999) Mid-Course Correction: Toward a Sustainable Enterprise. White River Junction, Vt.: Chelsea Green.
- Archer, L. Bruce (1963) Systematic Method for Designers, Design, No.172.
- Ashworth, William, and Charles E. (2001) The Encyclopedia of Environmental Studies. New York: Facts on File.
- Baarschers, W. H. (1996) Eco-Facts and Eco-Fiction: Understanding the Environmental Debate. New York: Routledge.
- Sullivan, Louis (1986) The Tall Office Building Artis-

- tically Considered, In: Jay M. Stein (eds) (1999), *Classic Readings in Architecture*, University of Washington Press, Seattle.
- Taylor, Irving a. (1989) *The Nature of the Creative Process*, in *Creativity, An Examination of the Creative Process*.
- Thoening j.g.Fried Berge (1970), *Politiques Urbanies Et Strategise Corporative Sociology Dutravail Dolitague Urbine. Nou, Seuil, Paris.*
- Tschumi, Bernard, "Spaces and events", the city cultures reader, ed: Malcolm Miles, Tim Hall, London, Rutledge, 1994
- Urban Task Force (1999) *Towards an Urban Renaissance*, PP 56-59
- Vol. 33, No. 2, June 2008, 243-257.
- Ward, Paul, 2010, *Participatory Development in Jamaica: Does It Work In Practice? Social and Economic Studies* 59: 4 167-196.
- Watson, Susan (2003) *Living Sustainably*. San Francisco, Calif.: Smart Apple.
- Wetlaufer, A. K. *In the mind's eye: the visual impulse in Diderot, Baudelaire and Ruskin*, Amsterdam: Rodopi. 2003 . pp 69 , 120.
- Whyte Whyte H, *The social life of small urban spaces*, The conservation foundation Washington , D.C. 1980
- Zhang, Haixia, 2011, *Study on Factors Affecting Performance of Non-profit Organizations in the Participatory Working Methods*, *Journal of Agricultural Science* Vol. 2, No. 3.
- Astleithner, F and Hamedinger, A., (2003), *Urban Sustainability as a New Form of Governance: Obstacles and Potentials in Case of Vienna*, *Journal of Innovation*, Vol. 16, No.1, pp. 51-75.
- Clark, Brian, D., (1981), *Urban Planning in Iran: Chang and Development in the Middle East*, British library.
- Counsell, Dave and Graham Haughton, (2006) *Advancing Together in Yorkshire and Humber* in book: *territory, identity and spatial planning*
- Hall, Peter and Ulrich Pfeiffer, (2000), *Urban Future* 21, spon press.
- Healey, P., (2006), *Collaborative Planning*, second edition, Palgrave macmillan.
- Jain, A. K., (2003), *Actioning New Partnerships for Indian Cities*, *Cities*, Vol.21, No.1, pp. 41-55.
- Morphet, Janice, *Global Localism*, in book: *Territory, identity, Spatial Planning*, P. 308.
- Osziak, Oscar, (2000), "Building Capacity for Governance in Argentina", *Asia Review of public Administration*, Vol. 7, No. 10.
- Pacione, M., (2005), *Urban Geography*, second edition by Routledge.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۴۲ بهار ۹۵
No.42 Spring 2016

■ ۸۶ ■

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی